

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ernest Jentsch

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

Sigmund Freud

Tekinsizlik Üzerine

Laputa Kitap 15
Araştırma/İnceleme

Çeviren
Hakan Şahin

Ernest Jentsch
Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine
(On the Psychology of the Uncanny)

Sigmund Freud
Tekinsizlik Üzerine
(The Uncanny)

Yayına Hazırlayan: Doğan Hezer
Redaksiyon: Hümeysra Ayar
Son Okumalar: Göksel Murat Eriş

Kapak Uygulama: Never More
Sayfa Düzeni: Dagon

1. Baskı Mayıs 2019

Baskı
Yön Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi B Blok Kat 1 No: 366
Topkapı/ İstanbul 0 (212) 544 66 34
Matbaa Sertifika No: 12573

Laputa Kitap
Yeşilkent Mahallesi 1805. Sokak No: 17/19
Daire No: 15 Esenyurt/İstanbul
Tel: (0 539) 894 56 70

Sertifika No:35963
ISBN: 978-605-69011-4-0

Ernst Jentsch (1867-1919)

Alman psikiyatr. Psikoloji ve patoloji üzerine çalışmalar yaptı. *On the Psychology of the Uncanny* (Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine, 1906) adlı makalesiyle tanınıyor. Ayrıca ruh hali ve müzik psikolojisi üzerine yazılar yazdı. Jentsch'in eseri *The Uncanny*'deki (Tekinsizlik Üzerine) alışmasından bahseden psikanalist Sigmund Freud üzerindeki etkisiyle hatırlanıyor. 1919'da öldü.

Sigmund Freud (1856 - 1939)

Avusturyalı nörolog ve psikanalizin kurucusu. 1856'da Avusturya-Macaristan'da dünyaya geldi.

40'lı yaşlarında kendi düşünceleri ve rüyalarını temel olarak ve kendi iç analizini yaparak psikanaliz kuramının temellerini attı. 1930 yılında psikolojiye ve Alman literatürüne katkılarından dolayı Goethe Ödülü'ne layık görüldü. Nöroloji, psikiyatri, psikoloji, psikoterapi ve kendi oluşturduğu psikanaliz alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

Freud; Alfred Adler, Viktor Frankl, Anna Freud, Ernest Jones, Carl Jung, Melanie Klein, Jacques Lacan, Fritz Perls, Otto Rank; John Bowlby, Maud Mannoni, Donald Winnicott gibi önemli isimlere hocalık yapmıştır.

83 yaşında, 23 Eylül 1939'da Londra'da vefat etti.

Ernest Jentsch

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

Sigmund Freud

Tekinsizlik Üzerine

*Çeviren
Hakan Şahin*

İÇİNDEKİLER

9

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

31

Tekinsizlik Üzerine

Ernest Jentsch

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

I

Dillerin ruhunun keskin psikologlar olduğu varsayımı, sık yapılan hatalardan biridir. Bu ruh sayesinde, bariz hatalar ve şaşırtıcı saflıklar, çoğu kez kolaylıkla yayılır ya da en azından desteklenir. Kısmen gözlemcilerin tenkit edici olmayan eğilimlerinden, kısmen de belirli bir dilin sınırlı sözcüksel materyallerinden kaynaklanan hatalar ve saflıklar, kendi izdüşümleri içinde kaybolup giderler. Ne var ki her dil, hâlen sıklıkla psikolojik olarak neyin doğru olduğunun ya da en azından kendi ifadelerini ve kavramlarını oluşturduğu şeklinde kayda değer belli başlı örneklerini verir. Psikolojik bir analizde, kişinin kafasındaki terminolojiyi açık açık anlatmak, netleştirmek daima işe yarar; böylelikle kişi, araştırmanın sonucundan yararlanamasa dahi genellikle bir şeyler öğrenebilir.

Unheimlich [tekinsiz] kelimesiyle Alman dili, hayli hareketli bir türetme örneği sergilemiş gibi görünüyor. Şüp-

hesiz bu kelime, ev benzeri huzurlu bir yerde bulunmayan bir kimsenin başına gelen “tekinsiz” bir şeyleri ifade etmek için türetilmişti ve o şey, her neyse tamamen yabancı olunan ya da öyle görünen bir şeydi. Kısacası bu kelime, bir “şey” ya da hadisenin tekinsizliği izlenimiyle *bütünleşmiş bir oryantasyon eksikliğini* ifade eder.

Bu metinde, tekinsizin özünü tarif etmekle lafı uzatmayacağız. Bu tarz bir kavramsal açıklama çok da faydalı olmazdı. Bunu yapmamdaki esas neden, aynı izlenimin her kişide ister istemez tekinsiz bir etki bırakmayacak olmasıdır. Dahası, aynı algı, aynı bireylerin bir kesiminde, her zaman “tekinsizlik” hissi vermez ya da en azından her zaman aynı etkiyi bırakmaz. Ne var ki bu, “tekinsiz” kavramına işe yarar bir tanım getirmenin imkânsız olduğu anlamına gelmiyor çünkü hisleri doğuran izlenimin, belirli bir psiko-fizyolojik gruba aynı şekilde etki edeceği düşünülebilir. Oysa bireysel psikolojinin mevcut koşullarında kimse, bu yolla bir gram dahi bilgi edinebileceği saflığına düşmez.

Dolayısıyla herhangi bir kimse, tekinsizin özüne yaklaşmak istiyorsa tekinsizin ne olduğunu sormamakla işe başlayabilir. Ardından tekinsizin duyuşsal heyecanının, psikolojik terimlerde nasıl ete kemiğe büründüğünü, psikolojik koşulların nasıl oluştuğunu araştırmak o kişiyi “tekinsiz” algıya ulaştırır. *İnsanlar, hiçbir şeyin tekinsiz olmadığını düşünüyor olsalardı, bu tür temel koşulların tamamen yetersiz olduğu psişe söz konusu olurdu. Fakat tekinsiz bir etki olarak neyin tarif edilebileceği bu gibi durumlara ilişkin fikirlerin, büyük ölçüde uyuşmamasından*

dolayı, geçici olarak sorunları sınırlamak ve bazı süreğen doğrular ile uygun genellemelerin ışığında tekinsizin öznel izleniminde deneysel olarak kabul edilen psişik yöntemleri dikkate almak daha yol gösterici olur. Etrafımızı biraz gözlemlediğimizde benzer olayların farkına varabiliriz.

Herhangi bir kimse günlük-olağan psikolojiyi bu bağlamda yakından incelediğinde, bu gözlem *tümüyle doğru ve kolaylıkla doğrulanabilir*, en başta da altını çizdiğimiz gibi dilin kullandığı imgeyi temel alır.

Geleneksel, alışıldık ve kalıtsal olanın pek çok kişiye sevimli ve aşına geliyor olması eski bir deneyimdir ve bunlar, yeni ve sıra dışı olanı kuşku, tedirginlik ve hatta düşmanlıkla karşılarlar. (Misoneism: “Değişiklik korkusu, yeni olandan nefret etme” ilk kez 1886 yılında İngiltere’de kullanılmıştı). Bu durum büyük ölçüde, nesnenin bireyin önceki düşünsel ekseninde yerleşik olan ile arasında hızlı ve doğrudan kavramsal bağlantıları kurmakta çektiği zorlukla, başka bir deyişle, yeni olanın düşünsel hâkimiyetiyle açıklanabilir. Beyin genellikle yerleşik olandan farklı bir olguyla karşılaştığında buna uyum sağlamakta zorlanır ve direnç gösterir. Dolayısıyla bu direncin en az olduğu noktada “değişiklik korkusu”nun en düşük seviyede olması bizi şaşırtmayacaktır. Ne var ki anlık değişiklikler ve beklenmedik eylemlerin ortaya çıkması gibi bir durumda, değişiklik korkusu üst seviyelere çıkacaktır. Örnek verecek olursak genç bireylerde, yüksek zekâ seviyesine sahip kişilerde ya da yeni olguları kendi zihninde analiz edip buna göre davranmakta zorlanan kişilerde büyük

tepkilerin (histeri hâlinde gerçekleşen tepkiler gibi) görülmesi muhtemeldir.

Uzun bir süredir alışıldık olan bir olgu hoş karşılanmakla kalmaz, açık bir biçimde kolaylıkla kabul görür. Normal şartlarda, dünyada herhangi bir kimse sabahleyin güneşin doğuşuna şahit olduğunda şaşırılmaz; bu rutin, herhangi bir açıklama getirmeye gerek duyulmaksızın normal bir gelenek olarak ilk çocukluktan beri insanın zihinsel süreçlerine işlenmiştir. Ancak bu duruma farklı bir biçimde yaklaşarak olayın nasıl gerçekleştiğini anlamaya yönelik bir soru sorulduğunda alışılagnelmiş olanın dışına çıkılarak tamamen bir belirsizlik hissi ve gizem doğar. İşte bu belirsizlik, yukarıda bahsini ettiğimiz örnekte, güneşin doğuşunun tamamen güneşle ilintili olmadığı, dünyanın hareketleri sonucu gerçekleştiği ve dünyada yaşayanlar için uzay boşluğundaki sonsuz hareketlerin dünyanın merkezinde gerçekleşenlerden çok daha önemsiz görüldüğünden ortaya çıkar. İnsan belirsizlik hissiyle karşılaştığında günlük hayatında bunun üzerine düşünmeye, merak etmeye ve tepki vermeye başlar, bu belirsizliğin nedenini ve nasıl ortaya çıktığını öğrenmek için araştırma yapar.

Bundan dolayı, “yeni/yabancı/düşman” kavramlarıyla “eski/bilindik/aşına” kavramları arasında karşılıklı bir ilişkinin varlık bulması anlaşılabilir bir durumdur. Söz konusu kavramların ilkinde, belirsizlik hissinin doğması tamamen doğaldır ve herhangi birine aşinalığın olmadığı durumda tekinsizlik baş gösterir; kavramların ikincisin-

deyse “bilindik/açıklık” karmaşası bireyin bilincine girmediği sürece, kafa karışıklığı ortadan kalkmış olacaktır.

İlkel insanın cahilliğinden kaynaklanan çevreye uyum eksikliğini bir kenara koyarsak olağan şartlar altında cahillik, günümüz insanını birçok şeyden korumaktadır. Cahillik bariz bir biçimde ortada olduğunda veya kararsızlığın öznel algısı anormal derecede yüksek olduğundaysa belli başlı rahatlıklardan dolayı ruhsal belirsizlik hissinin karmaşası ortaya çıkar. İlk vaka, çocuklarda kolaylıkla gözlemlenebilir: Çocuğun çok az bir deneyimi vardır, dolayısıyla basit şeyler ona anlaşılması güç gelebilir ve hatta kısmen karmaşık durumlar, çocuk için ağır gizemler barındırabilir. Çocukların genellikle çok korkak ve çok azının özgüven sahibi olmasının; parlak zekâlı çocuklarınsa genellikle daha korkak olmasının nedeni, hareket alanı kısıtlı çocuklara kıyasla kendi yönelimsel yeteneklerinin sınırlarının farkında olmalarıdır. Elbette eklemek zorundayım; ikinci gruptaki çocuklar, belirli bir alanda zihinsel yeterliliğe ulaşmayı başardıklarındaysa küstah ve arsız olabilirler.

Kural olarak, güçlü hırslar veya ruhsal açıdan zararlı faktörler (uyuşturucu maddeler, yorgunluk vb.) devreye girmediği sürece, bir durum değerlendirmesinde kişinin kendi zihinsel yeterliğini tahmin etmeye ilişkin, sağlıklı insanlarda genel bir sezgi mevcuttur. Aşırı çağrışımsal eylem ve ayrıca olağan dışı güçlü düşünümSELLİK eğilimi, bireye uygun bir zamanda değerlendirme yapmasına izin vermeyeceğinden, söz konusu bu sezgi zayıflayabilir. Ne var ki kişinin sezgisi, beynin kendisini algılayışına ilave-

ten gerçekliğin az çok bilinçli bir biçimde karışmış olmasının sonucu olarak zapt edilmesi güç bir biçimde artan hayal gücü nedeniyle de zayıflayabilir. İkinci durumda, bireyin gerçekleri değerlendirme yetisi ve aynı ölçüde söz konusu bireyin başka bir bireyin çevresine olması gereken yollarla dâhil olma becerisi karmaşayla sonuçlanır.

Ruhsal belirsizliğin iyi karakterize edilmiş algısının canlandırılması için söz konusu süreçleri açık bir biçimde ifade etmeye kesinlikle gerek yoktur. Doğrusunu söylemek gerekirse kendilerinin zararsız illüzyonlarla kandırıldıklarının farkına vardıklarında dahi birçok insan, benzer bir durumda bu aşırı derecede rahatsız edici hissi bastırmazlar. Çocuklar oyun oynarken birbirleri üzerinde güçlü hisler uyandırmak için garip kılıklara girip değişik davranmaya gayret gösterirler. Yetişkinler içindeyse maskeli balolara katılmaktan pek hoşlanmayan hassas doğaya sahip insanlar vardır; maskeler ve gizli kılıklar, onlarda pek alışkın olmadıkları fazlasıyla garip bir izlenim uyandırır. Bu anormal hassaslık, genel anlamda sinirsel mizaçta sık görülen bir olgu değildir. Sonuç olarak genellikle veya süregelen bir biçimde sağlıklı insanlarla ilgilenmeyen, kısmen rahatsızlık verici etkilerin belirli bir türünün duyuşsal varlığı, söz konusu olgunun muhtemel sonuç zincirinin özellikle yoğun ve hızlı bir biçimde yayılmasına atfedilip edilmemesinin büyük bir fark yaratmaması gerekir. Daha nedensel terimlerle ifade edecek olursak bunların varlığının, imgenin duygulanımı uyaran kaynağı açısından az çok rahatsızlık verici nedenlerin aşırı bir kombinasyonunu yansıttığı da söylenemez. Her hâlükârda, anormal bir

durum veya anormal bir tabandan kaynaklanan psişik bir zeminde, örnek verecek olursak hafif uykuda, her türden rahatlama ve depresyon hâlinde ve türlü korkunç deneyimlerin, korkuların, ağır yorgunluk ve genel hastalık hâllerinin artçıl etkileri söz konusu olduğunda, belirli dış koşullar altında bu tür belirsizlik hislerini ortaya çıkarmaya yönelik güçlü bir eğilim yaratılır. Önemli bir duyu organının hasar görmesi de insanda benzer hislerin büyük oranda artmasına sebep olabilir. Gecelerin kimseye iyi bir arkadaşlık ettiği söylenemez, dolayısıyla gündüze göre birçok insan korkak bir ruh hâline bürünür ve yine çoğu insan, kendi söylediğini bile anlayamadığı gürültülü bir iş yerinden veya fabrikadan çıktığında kendini rahatlamış hisseder.

Anormal koşullarla birçok bütünleyici yönden saptanan, sözünü ettiğimiz ruhsal belirsizlik hâllerindeki tüm gruplar, ruhsal hastalıklarda görülen genel uyumsuzluk hâleriyle benzerlikler gösterebilir.

Akıl sağlığı gelişmemiş, hassas veya hasar görmüş bireyin günlük yaşamın çoğu olağan olaylarına karşı duyuşsal durumu, sıradan ilkel insanın sıra dışı veya esrarengiz bir hadiseyi algılamakta gösterdiği duyuşsal belirsizlikle aynıdır. Bu durum, çoğunluğa göre farklı düşünen, hisseden ve hareket eden bir insan ya da nereden geldiği belli olmayan bir şeye karşı açıklama getiremediği bir olguyla karşılaşıldığında gösterilen tipik temkinli yaklaşımın da kaynağıdır. Yetenekli bir sihirbazı gergin bir hâlde izleyen, yalnızca çocuklar değildir. Açık bir biçimde ifade edecek olursak sihirbazın gizemli hareketlerinin kültürel

değeri birinin dikkatini çeker, algılama hissi gitgide artınca keyifli gelmeye başlar ve hayran kalmanın sevindirici etkisi kendini gösterir. Bu coşkulu hadisenin gerçekleşmesi, izleyen kimsenin zihninde, söz konusu olgunun amacına uygun bir biçimde gerçekleştiği ve mantıken de öyle olması gerektiği algısını uyandırır. Dolayısıyla bir virtüöz ya da cerrahın olağanüstü yeteneği kolaylıkla takdir görürken, “sanatçı” koca koca taşlarla başını ezip benzin içse ya da dolandırıcının teki kendisini toprağa gömüp üzerine beton döktürse çoğunluğun takdirini almak yerine arkasında farklı bir izlenim bırakır. İşte bu noktada tekinsizlik hissinin ince ayrıntısı da gün yüzüne çıkar ve ardından söz konusu aydınlanmanın temel şartlarının bir kimsenin şaşkınlık hâlinde nasıl psikolojik olarak açıklanabileceği ve bu alandaki uzman kişilerin böylesi bir ayrıntı hakkında ne kadar eksik oldukları da netlik kazanacaktır.

II

Tekinsizlik hissinin ortaya çıkmasına sebep olacak ruhsal belirsizlikler içinde özellikle bir tanesi var ki tam manasıyla olması gerektiği gibi, güçlü ve oldukça genel bir etki bırakabilir: Şöyle ki, canlı bir varlığın gerçek anlamda canlı olduğundan ya da cansız bir nesnenin aslında canlı olmadığından şüphe edildiğinde daha doğrusu bu şüphe, herhangi bir kimsenin zihninde yalnızca anlaşılması güç bir his bıraktığında tekinsizlik kendini gösterir. Tüm bu

şüpheler açıklığa kavuşana kadar söz konusu ruh hâli devam eder ve sonra başka tür bir hisse evrilir.

Eski gezi hikâyelerini okurken denk geliriz; gezginin biri gider balta girmemiş bir ormanda, bir ağacın gölgesine oturur sonra korkmaya başlar ve ağacın gövdesi ansızın hareket ederek devasa bir yılanı dönüşür. Şayet bir kimse böyle bir olasılığı kabul ederse işte bu, yukarıda işaret ettiğimiz bağlantıyı tasvir etmenin güzel bir örneği olabilir. Başta tamamen cansız görünen cisim hareket ettiği için ansızın kendine has enerjisini açığa çıkarır. Farkına varılan hareketin doğasına duyulan şüphe ve bunun varoluşuna ilişkin gizem devam ettiği sürece, söz konusu insandaki korku hissi baskın gelir. Bu cismin kendine özgü niteliğinden dolayı, canlı bir bedende hareket etmeye başlamasının kaynağını da ispatlamış olur. Böylece olayın gelişim örgüsü açıklanabilir bir hâl alır ve ardından kişinin özgürlük kaygısının yerini zarar göreceği hissi alır ya da içinde bulunduğu duygu durumunun yoğun etkisinden dolayı öyle olması gerektiğini düşünür.

Diğer taraftan yukarıda tarif ettiğimiz hissin aynısı, vahşi doğada yaşayan yerli bir insan ilk kez, ve muhtemelen geceleyin, bir lokomotif veya buharlı gemi gördüğünde de yaşanır. Makinenin esrarengiz otonom hareketi ile devamlı çıkardığı sesler, vahşi insana kendi nefes alışverişlerini hatırlatır ve bu devasa aygıt, tamamen cahil bir insanı kolaylıkla etkileyebilir. Tamamen bu duruma benzer bir şeyden yeri gelmişken bahsedelim: Dikkat çekici garip sesler, korkak veya çocuk ruhlu kişiler tarafından, sıklıkla gözleyebildiğimiz gibi, gizemli bir varlığın

sesi olduğuna yorulur. *Robinson Crusoe* romanında suyun kaynamasına daha önce hiç şahit olmayan Cuma, içinde olduğunu düşündüğü hayvanı kurtarmak için kaynayan suyun içine atlar. Benzer şekilde çoğu hayvanın ürkekliği, kendilerine tehdit olarak gördükleri nesneleri (örneğin bostan korkuluğu) canlı bir varlık olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu çağrışımsal hareket, duyuşsal alanın çok zayıf olduğu söz konusu durumda genellikle başka bir atmosfere geçiş yaptığı için barok etkisi bıraktı diyebiliriz. Dolayısıyla yük hayvanlarındaki “cansızlık” şu şekilde kolaylıkla tedavi edilebilir: Onlara şüpheli bir nesne gösterildiğinde onu görüp koklarlar, böylelikle hayvan nesneyi zihninde bir yerde sınıflandırarak onu bildiği bir şey olarak kodlar ve o nesneye olan korkusu ortadan kalkmış olur. Birkaç yıl önce büyük bir karnaval gösterisi için getirilen evcil filler, ejderha Fafnir alevler püskürtmeye başladığında oradan oraya koşuşturmaya başlamış ve büyük bir kargaşa yaratmışlardı; fillerin üçlemeyi okumamış olduğu gerçeğinden dolayı bu durum çok da şaşırtıcı olmasa gerek. (Jentsch’in bu şakası, Nibelungen Destanı’na gönderme yapar, en meşhur modern türleri arasında Friedrich de la Motte Fouqué, Friedrich Hebbel ve elbette Richard Wagner’nın üçlemeleri yer alır.)

En bilindik rahatsız edici hislerden biri de insanlar bal mumu heykeli müzelerini, panoptikonları¹ ve panorama

1 İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham’ın 1785 yılında tasarladığı, birkaç katlık tek odalı hücrelerden oluşan bir halka üzerine kurulu, halkanın ortasında mahpuslardan tamamen saklanmış konumdaki gözlemcilerin kaldığı bir nöbet kulesi bulunan hapishane inşa modelidir. –ç.n.

sergileri ziyaret ettiklerinde ortaya çıkar. Yarı karanlık bir ortamda, gerçek boyutlarda bir bal mumu heykeli ile normal bir insanı ayırt etmek oldukça zordur. Çoğu hassas ruhlu insanda böyle bir figürün, onun canlı olup olmadığına karar verdikten sonra hoşnutsuzluğunu içinde tuttuğuna dair bir düşünce oluşur. Bu durumda muhtemelen kişi cisme tekrar bakıp ince detayları fark ettiğinde tekrar tekrar ve yeniden otomatik olarak ortaya çıkan yarı bilinç hâlindeki ikincil bir şüphe söz konusudur ya da belki de kişinin zihninde takılıp kalan ilk tuhaf izlenimin canlı bir biçimde anımsanması hâlidir. Bal mumu heykellerin anatomik yapılarının gerçek insanla bire bir olmasından dolayı, kişide yükselen bir etki bırakabilir, ne var ki bu durum çok da önemli değildir: Gerçek anlamda anatomik olarak hazırlanmış bir beden, en azından bal mumu yapılan model olarak bu kadar sakıncalı görünmek zorunda değildir. Yeri gelmişken bahsetmeden edemeyeceğim, bu örnekte gerçek sanatın doğa ile canlıların salt taklidinden ustalıkla nasıl kaçındığını görmek oldukça önemlidir. Şu da iyi bilinen bir gerçektir ki söz konusu taklit, kolaylıkla bir tedirginlik yaratabilirdi: Ahşaptan ve taştan çok renkli heykel sanatının varlığı bu gerçeği de bu tarz bir tasarım hiç seçilmemiş olsa dahi istenmeyen böylesi yan etkileri bir şekilde önleme ihtimalini de değiştirmez. Böylelikle tekinsiz, gerçek sanatın teşebbüsüyle –özellikle de sanatsal yönü olan araçlar ve sanatsal kaygı güden niyet aracılığıyla– sahneye çıkacaktır.

Bu tuhaf etki, yalnızca insan şeklinin taklitleri kişinin algısına ulaştığı zaman değil aynı zamanda her şeyden

öte belli bedensel veya zihinsel fonksiyonlar birleştğinde kendisini daha açık bir biçimde gösterir. Zihne kendiliğinden gelen figürlerin kolaylıkla yarattığı izlenimin, birçok insan için bu kadar garip olduğu yer de burasıdır. Bir defa daha, bu durumlarda günlük kullanılan nesnelerin çok küçük veya çok aşına olması önemsenmemelidir. Gözlerini kendi kendine açıp kapatan oyuncak bir bebek veya küçük bir kurmalı oyuncak, sözünü ettiğimiz türde bir his yaratmaz ama aksine karmaşık görevleri yerine getiren, trompet çalıp dans eden gerçek boyutlu makineler kolaylıkla tedirginlik hissi verebilir. Mekanizma ne kadar iyiye ve biçimsel üretim doğal olana ne kadar yakın ve gerçekse olağanüstü etki de o derece güçlü bir biçimde kendisini gösterecektir. Bu olgu, okurda tekinsizlik hâletiruhiyesi yaratmak için edebiyatta tekrar tekrar kullanılır. Bir edebî eserin, sahne oyununun vb. yarattığı zevk, okuyucunun ya da izleyicinin empatisinde, oyunun veya romanın ya da balatın karakterlerini kendisiyle özdeşleştirdiği tüm duygusal heyecanlarda yatmaktadır. Gerçek hayatta kendimizi sert duygusal darbelere maruz bırakmak istemeyiz ama tiyatrodan veya kitap okurken kendimizin bu şekilde etkilenmesini memnuniyetle karşılarız: Bu vesileyle hoş olmayan ruh hâllerinin nedenleri ile sonuçlarını kabul etmek zorunda kalmadan içimizde yaşam için güçlü bir his uyandıran birtakım etkili heyecanlar deneyimlemiş oluruz. Psikolojide bu tarz heyecanların yarattığı hissin, sanatsal zevkle doğrudan bağlantılı olduğu sık sık dile getirilir. Kulağa garip gelebilir ama istisnasız tüm şartlar altında aralarında daima hoşnutsuzluk yaratacak muh-

temelen sadece çok az sayıda duygu vardır. En azından sanat, çoğu duyguyu bizim için kısmen zevkli hâle getirmeyi başarır. Çocukların genellikle hayalet hikâyelerine büyük bir ilgi gösterdiklerini gözlemleyebiliriz. Korku, bir gerilim hâlidir ve biraz dikkat ile uzman bilgisi aracılığıyla duygusal etkileri, şiirde de olduğu gibi, kolaylıkla yükseltilebilir. Hikâye anlatıcılığında kolay yoldan tekinsiz etki yaratmanın en güvenilir sanatsal araçlarından biri, okuru belirli bir karaktere bürünmeden önce kendisinin bir insan mı yoksa robot mu olduğu konusunda tereddütte düşürmektir. Burada belirsizlik, okurun dikkatini verdiği odak noktasında doğrudan kendini göstermeyerek yaratılır, böylece olayın hemen farkına varıp kafasındaki soru işaretini açıklığa kavuşturma fırsatı verilmemiş, söz konusu tekinsizin duygusal etkisi de böylece yaratılmış olur. E. T. A. Hoffmann fantastik eserlerinde bu psikolojik oyunu ustalıkla kullanmıştır. Belirsizliğin uyandırdığı karanlık hissi, söz konusu edebî karakterin psişik doğasıyla ilgili olarak tekinsiz bir durum tarafından yaratılan şüpheli gerilime bir bütün olarak eş değerdir fakat bu, sanatsal sorgulama kaygısıyla yazarın ustaca yarattığı manipülasyon sonucu ete kemiğe bürünen bir hâl almıştır.

Diğer taraftan şiirsel veya fantastik yöntemler kullanılarak cansız bir şeyi, canlı bir varlığın parçasıymış gibi yeniden canlandırmak denendiğinde tekinsizlik hissi kolaylıkla verilmiş olur. Böylelikle karanlık bir ortamda çivilerle kaplı bir çatı kirişi; efsanevi bir yaratığın çenesine, ıssız bir göl bir canavarın devasa gözüne ve bir bulut ya da gölgenin ana hatları korkutucu bir şeytani yüze dö-

nüşebilir. Aslında bir şair olan hayal gücü, en zararsız ve alakasız olguları zihinde en korkutucu şeylermiş gibi canlandırabilir; mevcut çözümsel his ne kadar zayıfsa baskın gelen ruhsal duygu durumu da o derece etkileyicidir. İşte bu yüzden kadınlar, çocuklar ve hayalperestler tekinsizin tahriklerine ve hayalet, ruh gibi şeyler görme korkusuna daha açıktırlar.

Canlı bir varlığın kopyası kendisine gösterildiğinde yukarıda bahsini ettiğimiz olasılık da yine ortadan kalkmış olur. Patolojik olanla normal arasındaki sınır, burada kolaylıkla çizilir. Deli, sarhoş, uyuşturucuyla kendinden geçmiş veya batıl inançları olan insanların gözünde bir sütunun başlığı (ya da bir tablodaki figür vb.) halüsinasyonun etkisiyle canlanabilir: Bu varlığa seslenir, onunla konuşur ya da dalga geçerler. Şairler ve öykücüler tekinsiz etkiler uyandıran bu araçlardan sıklıkla yararlanırlar. En korkunç, tüyler ürpertici şeyleri öne sürüp en sonda korkunç bir rüyanın sonucuymuş gibi tüm olan biteni üç satırda açığa çıkarmak oldukça tercih edilen, çok sıradan bir hiledir çünkü bu durumda okurun ruhsal çaresizliğini fütursuzca kullanarak oyunu istediği kadar devam ettirebilirler.

Tekinsizin özüne ilişkin bir diğer önemli faktör, insanın kendi canlılığıyla bir tür naif benzerlik içinde, dış dünyadaki şeylerin de aynı zamanda canlı veya daha doğrusu aynı şekilde yaşadığına yönelik çıkarım yapmaya olan doğal eğilimidir. Bireyin entelektüel birikim seviyesi ne kadar düşükse bu ruhsal dürtüyle başa çıkmak da o kadar imkânsızdır. Çocuklar doğaları gereği çevrelerindeki

eşyalara şeytani anlamlar yüklerler; küçük çocuklar bir saldıyle, kullandıklar kaşıyla veya eskimiş bir kıyafetle ciddiyle konuşurlar ve onları cezalandırmak için cansız nesneleri öfkeli bir biçimde sağı sola vururlar. Kültür seviyesi bir hayli yüksek olan Yunanistan'da bile, hâlen her ağaçta bir orman perisinin yaşadığına inanılır. Bu nedenle, insanın kendi varlığından gelen şeylere yarı-bilinçli olarak yansıttığı şeyin ya da kendi zihninden bağımsız bir biçimde ortaya çıkan ürkünç varlıkların onu korkutmaya başlaması şaşırtıcı değildir. Bu korku, bireyin aklıyla algılayamadığı esrarengiz bir anlaşmazlığın ve bilinmez bir şeylerin onu tehdit ettiği algısı yaratır. Ne var ki ruhsal süreçler göz önüne alındığında ve bu süreçlerin bireyin iradesinin dışında gerçekleştiği konusunda kesin bir yargıya varıldığında zihinde uygun bir konumlandırma ve ikna olmuşluk baskın gelir. Dolayısıyla söz konusu durumlar, elbette normal psikofizyolojik şartlarda, gerçekleşme imkânı bulamaz.

Sözünü ettiğimiz hissin, özellikle akıldaki şeylerin canlı veya cansız hâllerine –ya da daha açık bir biçimde ifade edecek olursak insanın genel kanısının algıladığı canlı hâlleri– ilişkin duyulan şüpheden kaynaklandığı konusundaki bir başka gerçek de kamuoyunun genel olarak birçok zihinsel ve sinirsel rahatsızlıklardan etkilendiği şartlarda görülmektedir. Bu gibi rahatsızlıklardan muzdarip birçok hasta, çoğu insan üzerinde tamamen tekinsiz bir izlenim bırakır.

Arkadaşlarımızın sıradan yaşam deneyimlerini gözlemlediğimizde daima var olduğunu kabul edeceğimiz

şey, zihinsel fonksiyonlarının genellikle birbirine uyumlu olduğu göreceli ruhsal uyumdur; bu dengede herhangi bir orta yollu sapma hemen hemen hepimizde arada bir kendini gösteriyor olsa dahi, bu davranış bir kez daha kişinin benliğini oluşturur ve onun hakkındaki yargımıza dayanak sağlar. Çoğu insan, genellikle ruhsal bakımdan güçlü bir karakteristik özellik sergilemez. Daha çok, güçlü duygulanımlar kendilerini hissettirdiğinde bu karakteristik özellikleri açığa çıkar. Böylece insan ruhundaki hiçbir şeyin doğaüstü bir öze sahip olmadığı ve doğrudan algımız açısından bile insan ruhunun içinde hâlâ ilkel olanın mevcut olduğu ortaya çıkar. Elbette bu tür vakalarda normal psikoloji bakımından, günümüzde daha sağlıklı açıklamalar getirilmektedir.

Fakat bu göreceli ruhsal uyum, gözlemcilerin gözü önünde önemli ölçüde rahatsız edildiğinde ve bu durum önemsiz bir olayın sonucu gibi sıradan veya komik de görünmüyorsa ya da sarhoşluğun getirdiği gibi alışıldık bir durum değilse işte o zaman, karanlık bilgi eğitimsiz gözlemcinin kafasına dank eder. Çünkü öncesinde tümleşik bir ruh hâli olarak benimsediği mekanik süreçler gerçekleşmektedir. Bu nedenle, epilepsinin, insan dünyasından değil yabancı ve esrarengiz alanlardan türeyen bir hastalık olduğunun düşünülmesi, spazmların epileptik atağı, son derece karmaşık ve hassas bir mekanizma olan insan vücudunu gözlemciye ifşa etmesi nedeniyle de ondan kutsal hastalık diye bahsedilmesi çok da yanlış değildir. Bu durum, epilepsi atağını görenler üzerinde böyle şeytani bir etki yaratmasının önemli bir sebebidir. Bunun yanı

sıra, spazmların histerik atakları normal şartlar altında sınırlı bir yabancılaşıma etkisine sahiptir çünkü histerikler genellikle bilinci korur, yere düşerler ve etrafı yumruklarlar, dolayısıyla kendilerine zarar vermezler ya da çok hafif yaralanırlar. Burada epilepsi hastalarının gizli bilinci, kusursuz olarak kendini gösterir. Daha sonra, hareket tarzları sık sık gizli psikolojik süreçlerden birini hatırlatır çünkü burada kas rahatsızlıkları belirli bir yüksek sıralama prensibini izler; bu da temel rahatsızlıklarının, hayal gücünün işleyiş sürecine (diğer bir deyişle bir kez daha psikolojik süreçlere) bağlı olmasıyla ilişkili olduğunu gösterir.

Bir uzman söz konusu olduğunda benzer duygu çok nadiren ortaya çıkar ya da muhtemelen hiç hissedilmez çünkü uzmanlar, insan beynindeki mekanik süreçlere artık oldukça hâkimdirler. Bazı durumlarda sürecin işleyiş biçiminde birçok hatayla karşılaşılıyor olsalar dahi, en azından var olduklarını ve izlerini nerede olursa olsun yeniden keşfedeceklerini bildiklerinden, söz konusu duygunun artık onları herhangi bir biçimde etkileme gücü yoktur. Buna ek olarak hastalarla konuşan hemşire örneğinde olduğu gibi şayet bir kişi bu gibi vakalara aşına olursa da sözünü ettiğimiz durumlar, duygusal etkilerini doğal olarak kaybederler.

Hasta bir insandaki dengesizliğe dair bir içgörünün, çoğu insanda bıraktığı tekinsiz etki, şüphesiz belli bir dürtünün varlığı için iyi kötü açık bir fikrin –yani bir mekanizmanın– ortaya çıkması gerçeğine dayanmaktadır. Bu tekinsiz etki, ruhsal özgürlüğün sıradan görünüşüne

karşı duran kişilerde görülür ve kişinin insani durumunu aceleci ve kayıtsız bir ikna olmuşluk hâliyle sarsmaya başlar. Söz konusu duruma ilişkin bir açıklık getirilirse bu tuhaf duygu durumunun kendine has karakteri – kökenleri insanların psikolojiye yönelik mevcut uyumsuzluğunda araştırılması gereken– ortadan kalkar

Bir cesedin, ölü kafasının, iskeletlerin vb. şeylerin insanda yarattığı korku, bilinmeyen bir canlıya ilişkin aklı gelen düşüncelerin bu gibi şeyleri anımsatıyor olmasıyla açıklanabilir. Korkunun etkisiyle bilince yansıyan düşünce, görüntüyü zihinde canlandırır ve böylece sözünü ettiğimiz ruhsal çatışmanın ön koşulu da oluşmuş olur. Şu da bilinen bir gerçektir ki bazı insanlar işleri gereği sürekli olarak ölümlerle karşılaşır ve yukarıda sözünü ettiğimiz korku hissi bu insanlarda zamanla kaybolur gider. Alışkanlığın haricinde, benzer durumlarda ortaya çıkan tuhaf duygunun, nedensellik ilkesini hayata geçirmesi de korkunun üstesinden gelmede önemli bir rol oynar. Bu ilkenin gerçek bir neden-sonuç ilişkisine dayanıp dayanmaması, nihai sonuç birey tarafından kabul edildiği sürece, çok da önemli değildir. Mantıksal açıdan bakacak olursak batıl inançları olan bir insanın, hayal dünyasının büyük bir bölümüne kendi üslubu hâkimdir ve onun da şüphe duyduğu ve emin olduğu yerler vardır: Nihai yargısının uygunsuz oluşu, bu psikolojik gerçeği hiçbir şekilde değiştirmez.

İnsanın çevresinde zihinsel bir egemenlik kurma arzusu, güçlü bir dürtüdür. Zihinsel netlik, varoluş mücadelesinde ruhsal bir sığınak sağlar. Kendini gösterdiği anda

Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

düşman güçlerin saldırılarına karşı savunma pozisyonu alır; bu netliğin eksikliği, insanoğlu ile uğruna bilimin en güçlü ve en zapt edilemez burçlarının inşa edildiği organik dünya arasında sürüp giden savaşın sahnelerinin eksikliğine eş değerdir.

Sigmund Freud

Tckinsizlik Üzerine

Tekinsizlik Üzerine

I

Her ne kadar estetik, sadece güzellik teorisi ile değil aynı zamanda duygularla da ilgili olsa psikanalistlerin estetik konusu üzerine fazla bir çalışması yoktur. Psikanalistler genellikle zihinsel yaşantının farklı alanlarıyla ilgilenir; bastırılmış duygular, bu duyguların nasıl ortaya çıktığı ve bu duyguların derinlikleriyle ilgili araştırmalar yapar, bu araştırmaların dolaylı da olsa estetikle ilişkilendirilebileceğini söylemek mümkündür. Ancak psikanalistlerin estetik alanıyla doğrudan ilgilendiğine fazla rastlamayız; estetik alanını ilgilendiren uzak konular psikanalistlerin araştırma konuları arasına girse de estetik, psikanalistlerin uzmanlık alanı değildir diyebiliriz.

Bu noktada “tekinsizlik” konusunun psikanalistlerin dolaylı ilgi alanlarından biri olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Korkutucu olan anlamına gelen, merak uyandıran, korkutan şeyler anlamına gelen tekinsiz sözcüğünün çok net bir tanımı olmasa da korkularla ilgili olan pek çok şeyi anlatmak için kullanılmaktadır. Yine de tekinsizlik hissi yaratan şeylerin kökenine inersek bu kelimenin belli bir kavramı tanımlamak için kullanıldığını görürüz. “Tekinsiz” kelimesinin kökenine bakarsak insanı korkutan her şey için bu terimin kullanılabildiğini görürüz...

Alman psikiyatrist Jentsch de "tekinsiz" üzerine yaptığı çalışmada bu kelimenin tanımının kişiden kişiye değiştiğini ve farklı insanların, farklı hislerini ifade etmek için bu kelimeyi kullandıklarını ifade etmiştir. Ancak Jentsch, yaptığı çalışmalarda bu konuyu anlatmak için sadece kişiden kişiye değişir demenin doğru olmadığını belirtmiş, insanların tekinsiz kelimesini asıl olarak nasıl tanımladığı üzerinde durmuştur. Tekinsizlik üzerine yaptığı uzun çalışmalar sonrasında insanların bu konudaki deneyimlerini araştırmış ve kendisi de böylesi bir deneyim yaşadığında hissettiklerini nasıl tanımladığını düşünmüştür. Yine de tüm bunlara rağmen estetik alanının diğer konularında olduğu gibi tekinsizliğin ne olduğuna dair net bir şey söylemek oldukça zordur; pek çok kişinin bu konudaki fikirlerinin alınması ve farklı örnekler üzerinde araştırmalar yapılması gereklidir.

Bu noktada iki farklı durumdan bahsedebiliriz. Öncelikle "tekinsiz" kelimesinin tarih boyunca nasıl kullanıldığına ve insanların bu kelimeye nasıl bir anlam yüklediklerine bakabiliriz; sonrasında ise tekinsizlik hissi yaratan şeyleri, kişileri, durumları, deneyimleri ve her türlü diğer konuyu araştırarak tüm bu örneklerin ortak noktaları üzerinden tekinsizliğin nasıl bir şey olduğunu anlamaya çalışabiliriz. Bu noktada yapacağım her iki araştırma da bizi aynı sonuca götürecektir: tekinsizlik çok uzunca bir süredir insanların korkuyla ilişkilendirdikleri ve aşına oldukları bir histir. Burada önemli olan, tekinsizlik hissinin ve korkutucu durumların ne tür deneyimler olarak ortaya çıktığının anlaşılmasıdır. Ben de bunun anlaşılması için

yaptığım çalışmaları açıklayacağım. Ancak bu çalışmaların açıklamadan önce yaptığım çalışmaların farklı bireyler üzerinden yürütüldüğünü, bu bireysel deneyimleri ayrı ayrı incelediğimi belirtmek isterim. Bu tartışmada bu deneyimler üzerinden elde ettiklerimi sizinle paylaşacağım.

Almanca bir kelime olan unheimlich; tanıdık, bildik, yerli anlamlarına gelen heimlich, heimisch kelimelerinin bariz bir şekilde zıddıdır ve bilinmediği, tanıdık gelmediği için “tekensiz”in kesinlikle korkutucu olduğu sonucuna varmak bizi cezbeder. Elbette, yeni ve tanıdık olmayan her şey korkutucu olmak zorunda değildir ancak bu ilişki tersine çevrilemez. Sadece diyebiliriz ki alışılmışın dışında olan şeyler kolayca korkutucu ve tekensiz olabilir; bazı yeni şeyler korkutucu olabilir ama her anlamda değil tabii. Alışılmışın dışında ve tanıdık olmayan şeylerin tekensiz olması için bunlara bir şeylerin eklenmesi gerekmektedir.

Genel anlamda baktığımızda Jentsch burada tekensizlik hissinin ortaya çıkmasını belirsizliğe bağlar; yani bir kişi ortaya çıkan bir duruma aşına olmadığı ve bunun belirsizlik yaratması hâlinde burada bir tekensizlik hissedecektir diyebiliriz. Kendi aşına olduğu dünyasında günlük hayatın düzeninde yaşayan birey, karşısına bilmediği bir şey ya da durum çıktığında tekensizlik hissedecektir.

Bu noktada tekensizlik hissinin kabataslak tanımının bu şekilde yapılabileceğini söyleyebiliriz ama bu kabataslak tanımın ötesine geçip “tekensiz” ve “bilinmeyen” kelimelerinin asıl anlamlarına bakmak için biraz daha

fazla araştırma yapmamız gerekir. İşte, tam burada diğer dillere bir göz atmamızda fayda var. Sözlükler, bize bu kelimenin farklı anlamlarının ne olduğunu açıklayacak ve bizi aydınlatacaktır. Sözlüklere baktığımızda pek çok farklı dilde korkutucu kelimesi için belli bir terim olmadığını görüyoruz.

Dr. Th. Reik'e aşağıdaki alıntılarından dolayı teşekkür-rü borç bilirim:

Latince: (K. E. Gorges, *Deutschlateinisches Wörterbuch*, 1898). *Locus suspectus* — tekinsiz bir yer ya da gecenin tekinsiz bir vakti.

Yunanca: (Rost's and Schenki's Lexikons). *Xenos* — yabancı, garip.

İngilizce: (Lucas, Bellow, Flügel ve Muret-Sanders sözlüklerinden). *Uncanny* — rahatsız edici, tedirgin eden, kasvetli, tekinsiz, hayaletli, perili (bir evden) insanda kaçma duygusu uyandıran.

Fransızca: (Sachs-Villatte). *Inquiétant* — kötücül, korkutucu, uğursuz.

İspanyolca: (Tollhausen, 1889). *Sospechoso* — kötücül, bilinmeyen, korkutucu.

Tekinsizlik, İtalyanca ve Portekizcede ise deyim olarak tarif edebileceğimiz kelimelerle ifade edilir. Arapça ve İbranice dillerine baktığımızda ise "tekinsiz" kelimesinin "şeytani" ve "tüyler ürpertici" anlamlarına geldiğini görüyoruz.

Bu noktada tekrar Almancaya dönüyoruz. Daniel Sanders'ın Almanca sözlüğüne (*Wörterbuch der Deutschen Sprache*) (1860) baktığımızda *heimlich* için şu şekilde bir tanım yapıldığını görüyoruz:

“*Heimlich* (sıfat), I. Bilinen, aşina olunan, yakın, tanıdık olan birine ya da bir şeye ait.

(a) (Artık kullanılmayan) ev veya aileye ait olan ya da çok aidiyet hissedilen: *Die Heimlichen*, ailenin üyeleri; *Der heimliche Rat* [sırların açık edildiği bir kimse]; bugünkü anlamıyla daha çok *Geheimer Rat* [Özel Danışman].

(b) Evcil, arkadaş canlısı olan hayvanlar. “Vahşi olanların aksine *heimlich* olması için yetiştirilmiş ve insana alışkın.” “Eğer bu genç yaratıklar, yeni doğduklarında insanlar arasında yetiştirilirlerse kolaylıkla *heimlich*, arkadaş canlısı olurlar,” gibi.

(c) Yakın, dost canlısı, rahat olan, yakınlarındayken iyi hissedilen; birlikte dört duvar arasındayken güvende ve iyi hissedilen. “Onun yanındayken kendini çok da tekinsiz hissetmiyor.” “Evin gizliliğini yok etmek.” “Bu kadar samimi ve *heimlich* bir yer daha önce görmemiştim.” “Yakın duvarlarla çevrili, sükûnet dolu bir yerde.” “*Aile içinde kolay yoldan huzuru sağlamayı bilen, dikkatli bir ev hanımı.*” “Protestan yöneticiler, Katolik halkın içinde kendilerini *heimlich* hissetmezler.” “Sessiz, güzel ve *heimlich*, dinlenmek için daha uygun bir yer yok.” “Dalgaların gelgitleri ninni gibi *heimlich*.” Özellikle İsviçreli yazarlar üç heceli olarak kullanır: “Sıcak oda ve *heimelig* öğlen.” “Kendi aralarında yavaş yavaş huzurlu ve *heimelig*

büyüdüler.” “Memleketinden uzakta olan birisi tamamen heimgelîg yaşayamaz.” *Kelimenin bu formunun, ikincisiyle kolaylıkla karıştırılabileceği düşünöldüğünde, olumlu anlamının kullanımını sürdürebilmesi için genel anlamıyla kullanılması gerekir.* [bk. aşağı].

“Zeck ailesinin tümü ‘heimlich’ tlr.” “Heimlich”? “‘Heimlich’ ten sen ne anlıyorsun?” “Pekâlâ, bu aile üzerine toprak atılmış bir pınar, kurumuş bir gölet gibidir. Bir kimse, oradan tekrar su fışkıracakmış hissine kapılmadan asla üzerinden geçemez.” “Biz buna ‘unheimlich’ diyoruz; siz, ‘heimlich.’ Öyleyse bu ailenin gizemli ve güvensiz bir yanı olduğunu düşündüren şey nedir?” Gutzkow.

II. Gizlenen, gözden uzak olan, böylece başkaları tarafından bilinmeyen, saklanan, *Geheim* [gizli]. *Heimlich* bir şey yapmak, örneğin birisinin arkasından sessizce sıvışmak; *heimlich* toplantılar ve randevular; birisinin rahatsızlığına *heimlich* keyifle bakmak; *heimlich* davranmak, sanki gizlenecek bir şeyler varmış gibi; *heimlich* aşk, gönöl ilişkisi, günah; *heimlich* yerler (terbiyemiz gereği uzak durmamız gereken). “*Heimlich* oda” [tuvalet]. “Laomedon gelmeden atları gizlice götür.” “Zalim efendilere karşı ağzı sıkı, *heimlich*, kindar ve aldatıcı; yoldaşına karşı samimi, açık, anlayışlı ve yardımsever.” “*Heimlich* sanat” (sihirbazlık). “Özgürlük, *heimlich* iş birlikçilerin ağızlarına doladıkları bir sakızken, profesyonel devrimcilerin yüksek sesle haykırdıkları savaş naralarıdır.” “Kutsal, *heimlich* bir etki.” “Geldiğim yer *heimlich*, dünyanın derinliklerinde büyüdüm.” “Benim *heimlich* şakalarım.”

Bileşik kelimeler ve özellikle kelimenin zıt anlamı, I. anlamından sonra gelir. (yukarıda): *Unheimlich*, tedirgin, ürkünç, kan dondurucu; “Ona neredeyse *unheimlich* ve ‘hayalet gibi’ görünüyor.” “Uzun bir süredir *unheimlich* ve hatta korkunç bir his duyuyorum.” “*Unheimlich* bir korku hissediyor.” “*Unheimlich* ve taş gibi hareketsiz.” “Tepe sisi denen *unheimlich* sis.” “Solgun yüzlü gençler çok *unheimlich* görünüyorlardı ve nereden geldikleri belli değildi.” “*Tekinsiz* (*unheimlich*) kelimesini gizli kalması veya bir sır olarak saklanması gereken (fakat açığa çıkan) her şey için kullanabiliriz. (Schelling). *Unheimlich*, genellikle II. anlamının zıddı olarak kullanılmaz.

Bu uzun alıntıda bizi ilgilendiren en önemli nokta, *heimlich* kelimesinin birbirine yakın birçok farklı anlamı arasında, zıt anlamlısı *unheimlich* ile aynı anlama geliyor olmasıdır. Dolayısıyla *heimlich* olan her şey *unheimlich*, yani *tekinsiz* olur. Gutzkow’dan bir alıntı yapacak olursak: “Bizim *tekinsiz* dediğimiz şeye, siz *heimlich* dersiniz.” Genel olarak *heimlich* kelimesi, açık ve net bir anlama gelmemekle birlikte –zıt anlamlısı olmaksızın çok farklı anlamlara gelen– iki fikir grubu içinde değerlendirilebilir: birincisi, bilindik, aşına olunan ve kabul edilen; ikincisi, gizlenen, görünürde olmayan. “*Tekinsiz*” ise alışlageldiği üzere *heimlich* kelimesinin sözlükteki ilk anlamının (bir önceki cümledeki birinci grup) zıddı olarak kullanılır. Sanders, *heimlich*’in bu iki anlamı arasında olası genetik bir bağlantıya ilişkin bir bilgi vermiyor. Öte yandan Schelling’e göre, sır olarak ya da gizli kalması gerektiği hâlde açığa çıkmış her şey “*tekinsiz*”dir.

Dolayısıyla Grimm'in sözlüğüne başvurduğumuzda bazı şüpheler ortadan kalkmış olacak.

Heimlich; sıfat, yerli, gizli.

s. 874. Çok az bir anlam farkıyla: "Heimlich hissediyorum, rahat, korkudan bağımsız...

(b) Heimlich, perili etkilerden uzak bir yerde... aşına olunan, arkadaşça, samimi.

"Ev gibi fikrine yakın," "eve ait olan," başkalarının gözlelerinden uzak olan, gizli olan, gizli.

s. 876. "Gölün sol kıyısındaki ormanda *heimlich* bir çimenlik yatıyor." Schiller'e göre, kuralsız konuşma, günlük konuşmada nadiren kullanılan. Gizleme eylemini ifade eden bir fiil ile kullanıldığında: "Sığınağın gizli bir yerinde beni (*heimlich*) gizleyecek." İnsan bedenindeki *heimlich* yerler, kadın cinsel organı... "ölen adamlar (*heimlich* bölgelerinden) vurulmamışlardı."

(c) Devlet işlerinde gizli tutulması gereken, önemli tavsiyelerde bulunan yetkililere *heimlich* meclis üyeleri denir; sıfat, bugünkü konuşmaya göre *geheim* (gizli) ile yer değiştirmiş olan... "Firavun, Yusuf'un ismini 'sırların açıklandığı kişi' olarak duyurdu" (*heimlich* meclis üyesi). Tekvin, xli.45.

s. 878. *Heimlich*, bilgi, mistik, alegorik anlamlarında kullanılır: *heimlich* bir anlam, gizemli, ilahi, gizli, mecazi.

s. 878. *Heimlich* farklı bir anlamda, bilgidan çekilmek, bilinçdışı anlamlarında kullanılır: aynı zamanda anlaşılması güç, ulaşılamayan bilgi anlamında da kullanılır.

“Görmüyor musun? Bana güvenmiyorlar; Friedland Dükü’nün *heimlich* yüzünden korkuyorlar.” *Wallensteins Lager*, Perde 2.

Son paragrafta ifade edilen gizli ve tehlikeli olan şey kavramını irdelediğimizde heimlich, genellikle “unheimlich”e atfedilen anlama gelir. Yani: “Bazen kendimi geceleri yürüyüşe çıkan ve hayaletlere inanan biri gibi hissediyorum, her köşe heimlich ve dehşet dolu.” Klinger.

Bu yüzden *heimlich*, sonuç itibarıyla zıt anlamlısı olan *tekinsiz* ile aynı yerde kullanılmadığı sürece her iki anlamını da içinde barındıran bir sözcüktür. Tekinsiz bir nevi, *heimlich*’in alt türüdür. Schelling’in *Tekinsiz* tanımıyla birlikte, hâlen net bir tanım yapamamış da olsak tarif ettiğimiz bu tanımı da aklımızın bir köşesinde tutalım. Tekinsizliğin bireysel örnekleri üzerinde çalışmaya devam ettiğimizde bu ipuçları bize daha anlaşılır gelecektir.

II

Tekinsizlik hissi yaratan ve insanları korkutan kişilere, nesnelere, durumlara, etkilere, olaylara baktığımızda öncelikle bu konuyu ele almak için uygun bir örnekle başlamak daha doğru olacaktır. Jentsch bu noktada çok iyi bir örnek vermiştir: “canlı bir varlığın gerçek anlamda canlı olduğundan ya da cansız bir nesnenin aslında canlı olmadığından şüphe etmek”; yani, cansız bir objenin canlandırılmasının düşünülmesi, heykellerin insanlara benzetilmesi, oyuncak bebeklerin gerçek bebekler sanılması gibi.

Bunlara ek olarak tekinsizlik etkisi ortaya çıktığında insanların deli gibi davrandıklarını çünkü içlerinde aniden oluşan heyecanın kontrollerini kaybetmelerine neden olduğunu, zihinsel durumlarının olağanın dışına çıktığını ifade eder. Bu yazarın görüşüne tamamıyla katılmamakla birlikte bunu, araştırmamızın başlangıç noktası olarak kabul edeceğiz çünkü aşağıda yazmış olduğu satırlarda tekinsizlik etkisini herkesten daha iyi yaratmış olan bir yazarı bize anımsatacaktır.

Jentsch bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Hikâye anlatıcılığında kolay yoldan tekinsiz etki yaratmanın en güvenilir sanatsal araçlarından biri, okuru belirli bir karaktere bürünmeden önce kendisinin bir insan mı yoksa robot mu olduğu konusunda tereddüde düşürmektir. Burada belirsizlik, okurun dikkatini verdiği odak noktasında doğrudan kendini göstermeyerek yaratılır, böylece olayın hemen farkına varıp kafasındaki soru işaretini açıklığa kavuşturma fırsatı verilmemiş, söz konusu tekinsizin duygusal etkisi de böylece yaratılmış olur. E. T. A. Hoffmann, fantastik eserlerinde bu psikolojik oyunu ustalıkla kullanmıştır.

Bu gözlem hiç şüphesiz ki doğrudur ve Hoffmann’ın *The Sand-Man* (Kum Adam) kısa öyküsüne işaret etmektedir. Öyküde, Offenbach operasının ilk sahnesinde karşımıza çıkan oyuncak bebek Olympia’nın -umarım öyküyü okuyanların çoğu da bana katılır- canlı bir bebekmiş gibi karşımıza çıkmasının tekinsizlik hissi yaratan ana unsur olduğunu düşünüyorum. Tam tersi, öykünün ana te-

ması çocukların gözlerini oyan ve öyküye de adını veren Kum Adam karakteridir.

Bu fantastik öykü Nathanael adlı bir öğrencinin çocukluk anılarıyla başlar. Her ne kadar şu an mutlu da olsa Nathanael, çok sevdiği babasının gizemli ve korkunç ölümünü bir türlü aklından çıkaramamaktadır. Bazı akşamlar annesi çocuklarını erken saatte yataklarına yatırır ve onlara Kum Adam'ın geleceğini söyler, Nathanael de tabii ki bunun üzerine bir süre sonra Kum Adam'ın odasına gelmeye başladığını düşünür, babasını da bu canavarın öldürmüş olabileceğine inanır. Annesine Kum Adam ile ilgili sorular sorduğunda annesi böyle birinin olmadığını söyler ama Nathanael'in bakıcısı, konuyla ilgili farklı bir açıklama yapar: "Kum Adam, çocuklar uyumadıklarında gelen lanetli bir canavardır. Gözlerinize kum atar ki kanlar içinde yuvalarından fırlasın, sonra onları toplayıp bir çuvala doldurur ve kendi çocuklarına yedirmek için yarım aya gider. Kum Adam'ın çocukları yuvada onu beklerler, baykuş gagası gibi ağızlarını açıp yaramaz çocukların gözleriyle beslenirler."

Her ne kadar küçük Nathanael yeterince olgun ve böyle bir hikâyeye inanmayacak kadar akıllı olsa da Kum Adam adlı lanetli canavarla ilgili hikâyeye onu etkiler ve kalbi korkuyla dolar. Bir gün Kum Adam'ın gerçekten nasıl görüldüğünü öğrenmeye karar verir ve Kum Adam'ın geleceğini düşündüğü bir akşam babasının çalışma odasına saklanır. O akşam babasının Coppelius adındaki avukatı ziyarete gelir; bu itici adam ne zaman akşam yemeğine gelse çocukları korkuttuğu için Natha-

nael de korkunç Kum Adam'ın Avukat Coppelius olabileceğini düşünür. Öykünün bu kısmında yazar Hoffmann paniğe kapılan çocuğun aklından geçenleri betimleyerek okurları belirsiz bir durumun içine sürükler ve öykünün geri kalan kısmında öyle canlı betimlemeler yapar ki okur kendini gerçekten bu öykünün içinde zannetmeye başlar. Babası ile Coppelius üstlerine iş gömlekleri giymiş, gizli bir bölmedeki ocağın başında bir şeylerle uğraşmaktadırlar. Nathanael, ne konuştuklarını anlamaya çalışırken Coppelius'un "Gözleri getir! Gözleri getir!" dediğini duyar ve çığlık çığlığa bağırmaya başlar. Coppelius çocuğu yakalar ve çocuğun gözlerine kor kömürleri bastırmaya, gözlerini çıkartmaya çalışır ama babası adama yalvarır ve çocuğun gözlerini kurtarır. Bunun ardından çocuk bayılır ve uzun süreli bir hastalığa yakalanır. Bu noktada okur, çocuğun bakıcısının anlattığı Kum Adam hikâyesinin aslında gerçek olabileceğini düşünmeye başlar. Çocuğun gözüne kaçan kumlar çocuğun gözlerini kor kömüre çevirmiş olabilir ve bu durumda çocuk da gözlerine kor kömür bastırılıyormuş gibi hissetmiş olabilir, ne olursa olsun sonunda çocuğun bayılmış olması gözlerinin çıkmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Bir yıl sonra Kum Adam'ın yeniden eve ziyarete geldiği anlatılır ve bu ziyaret sırasında çocuğun babası çalışırken bir patlamada ölür. Avukat Coppelius ise arkasında hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolur.

Öykünün devamında artık bir öğrenci olan Nathanael'in üniversite okumak için gittiği kentte kaldığı evin kapısını çalan Guiseppe Coppola isimli İtalyan bir optik-

çinin, Nathanael'e gözlük satmak istediği anlatılır. Nathanael, Coppola'yı reddettiğinde, Coppola O'na "Gözlük istemiyor musun? İstemiyor musun? Güzel gözler de var, güzel gözler" der. Nathanael "göz" kelimesini duyunca korksa da optikçi ona gözlük imasında bulunduğunu söylediğinde korkusu geçer ve Coppola'dan cep dürbünü alır. Aldığı dürbünle okuldaki hocası olan Profesör Spalanzani'nin evini gözetleyen Nathanael, profesörün kızı Olympia'yı görüp ona öyle âşık olur ki zeki, tatlı nişanlısını unutur. Ancak Olympia'nın bir garipliği vardır. Olympia güzel olduğu kadar donuktur. Gözleri çok güzeldir ama insan gibi davranmamaktadır. Olympia aslında gerçek bir kız değil Spalanzani'nin yaptığı bir tür makinedir ve gözleri de Nathanael'in Kum Adam hissine kapıldığı Coppola tarafından yapılmıştır. Nathanael, iki adamın (Spalanzani ile Coppola) yaptıkları makine üzerine tartışıklarını görünce dehşete kapılır. Bu tartışma ona babasının öldüğü sahneyi hatırlatır. Coppola, gözleri olmayan oyuncak bebeği taşıırken Spalanzani, Olympia'nın kanayan gözlerini yerden alıp Coppola'nın onları öğrenciden çaldığını söyleyerek Nathanael'e fırlatır. Nathanael o anda şoka girer ve sayıklayarak "Acele et! Çabuk! Yangın zili", "Geri dön, yangın zili — çabuk, tahta bebek! Güzel tahta bebek, geri dön" diyerek Olympia'nın babası profesöre saldırarak onu boğazlamaya çalışır.

Uzun ve ciddi bir hastalık sürecinin ardından toparlayan Nathanael, en sonunda iyileşmiş gibidir. Arasını düzelttiği nişanlısıyla evlenmeye karar verir. Bir gün nişanlısıyla şehir merkezindeki pazar yerine doğru yürür-

lerken devasa gölgesi pazar yerini kaplayan, yüksek Town Hall kulesine çıkmaya karar verirler. Yanlarında nişanlısının erkek kardeşi de vardır; onu aşağıda bırakarak kuleye çıkarlar. En tepeye vardıklarında Nathanael'in nişanlısı Clara, caddede hareket eden tuhaf bir cisim olduğunu fark eder. Nathanael, Coppola'nın ona verdiği dürbünü cebinden çıkarıp caddede hareket eden şeyin ne olduğuna bakınca birden kendini kaybeder. "Oyuncak bebeği yakalayın!" diye bağırmaya başlar ve nişanlısını da aşağı atmaya çalışır. Clara'nın erkek kardeşi kızın çığlıklarını ve bağırışlarını duyup ona yardıma gelir, kızı kurtarır ve güvenli bir şekilde aşağı inmesine yardımcı olur. Nathanael ise hâlen kulenin tepesinde deliler gibi bağırmaaktadır, "Yangın zili", "Geri dön, yangın zili — çabuk, tahta bebek! Güzel tahta bebek, geri dön." Bu cümleleri okuyan okur, hemen Kum Adam ile bağlantı kuracaktır. Öykünün birden ortadan kaybolan Avukat Coppelius gibi belirsiz noktaları okurların aklına farklı şeyler getirir. Öykünün sonunda Nathanael'in Coppola'nın verdiği dürbünden bakınca delirmesi de yine belirsiz noktalardan bir diğeridir. Bu sırada Nathanael deli gibi bağırmaya devam ederken Coppelius yeniden ortaya çıkar ve gülerek "Biraz bekleyin, kendine gelecektir!" der. Nathanael bunu duyunca bunları söyleyen kişinin Coppelius olduğunu anlar ve "Evet! Güzel gözler, güzel gözler!" diye bağırıp kendini aşağı atar. Nathanael, kanlar içinde kaldırımda yatarken Kum Adam yeniden ortadan kaybolur.

Bu kısa öykü hiç şüphesiz ki tekinsizliğin ne olduğunu anlatmaya yetecektir; öyküdeki belirsiz Kum Adam figür-

rü, Kum Adam'ın insanların gözlerini çaldığının düşünülməsi gibi belirsiz noktalar Jentsch'in söylediği üzere belirsizliğin tekinsizlik etkisi yarattığını destekler niteliktedir. Bir objenin canlı olup olmadığının belirsiz olması da Olympia adlı bebekte olduğu gibi okuru etkileyecek ve bu tuhaflıklar zinciri, tekinsizlik hissini artıracaktır. Yazarın belirsizlikler yaratarak bizi gerçek bir dünyaya mı yoksa kendi yarattığı fantastik bir dünyaya mı sürüklediğini de açıkça ifade etmemesi bir tür tekinsizlik hissi doğurur. Elbette bunu yapmakta da haksız olduğunu söyleyemeyiz; şayet olaylar Shakespeare'in *Hamlet*'te, *Macbeth*'te ve farklı bir hisle *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda yaptığı gibi ruhlar, şeytanlar ve hayaletlerle dolu bir dünyada sahneleniyor olsaydı bu kararına boyun eğip kendimizi onun ellerine bıraktığımız sürece bu kurgudan gerçekmiş gibi bahsedecektik. Ne var ki bu belirsizlik, Hoffmann'ın öyküsünün ilerleyen kısımlarında ortadan kalkar ve şeytani gözlükçüyü bize de göstermek ister ya da aslında yazarından kendisi de böyle bir dürbünden aşağısını seyretmektedir. Öykünün kapanış kısmında ise şu gayet açıktır ki gözlükçü Coppola aslında Avukat Coppelius'tur, yani Kum Adam.

Dolayısıyla burada zihinsel bir belirsizlik söz konusu değildir: artık Nathanael'in hayal ürünlerini seyretmediğimiz farkındayız, rasyonel aklımızın baskın gelişiyile birlikte akla yatkın gelen gerçeği saptayabiliriz; ne var ki bu bilgi, tekinsizlik etkisini bir nebze olsun azaltmaz. Bu nedenle zihinsel belirsizlik teorisi, bu etkiyi ifade etmekte yetersiz kalır.

Buna karşın psikanalitik deneyimlere baktığımızda birinin gözlerini kaybetme veya gözlerinin bozulmasına ilişkin duyduğu korkunun özellikle de çocuklar için çok etkileyici olduğunu söyleyebiliriz. Pek çok yetişkin bu bağlamda, fiziksel bir yaralanmadan ziyade gözde oluşacak herhangi bir hasarın çok daha korkunç olduğuna inanır. Biz de bunun bilincinde olarak çok sevdiğimiz herhangi bir şeye göz bebeğimsin demeye alışkınızdır. Rüyalar, mitler ve efsaneler hakkında yapılan bir araştırma, birinin gözüne dair duyduğu endişe veya kör olma korkusunun, insanda hadım edilme korkusuna eş değer olduğunu göstermiştir. Eski Yunan mitinde Oedipus'un kendi gözlerini iğneyle oyarak kör etmesi, hadım edilme cezasının hafifletilmiş bir türüdür; ona en uygun ceza, kısasa kısas usulünün uygulanmasıdır. Göze ilişkin korkuların, hadım edilme korkusundan türediğı şeklindeki söylenceleri rasyonel bir zeminden giderek reddedebilir ve göz kadar değerli bir organın makul bir korku çerçevesinde korunmasının gayet doğal olduğunu söyleyebiliriz. Hatta daha ileri gidip hadım edilme korkusunun, gözdeki mantıklı açıklama gibi, ne akla mantığa uygun bir açıklaması ne de daha derin bir sırrı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu görüş rüyalarda, efsanelerde ve mitlerde var olduğu görülen göz ile erkek cinsel organı arasındaki karşılıklı ilişkiye yeterli bir açıklama getirmemekle birlikte, insanda alışılmışın dışında şiddetli ve muğlak bir his uyandıran hadım edilme korkusunun yarattığını etkiyi de ortadan kaldırmamaktadır. Üstelik ortadaki bu büyük belirsizlik hissiyle beraber, diğer tüm organları kaybetme korkusu

da ortaya çıkar. Nevrotik hastaların incelenmesiyle onlardaki "hadım edilme kompleksi"nin detaylarını öğrenip bunun zihinsel yaşamlarındaki büyük önemini farkına vardığımızda akla gelen tüm bu şüpheler ortadan kalkar.

Buna ek olarak, göze ilişkin endişeler ile hadım edilme kompleksi arasında hiçbir bağlantı bulunmadığına dair argümanı desteklemek için Kum Adam öyküsünü seçmelerini hiçbir psikanalitik yaklaşım karşısına tavsiye etmem. Çünkü neden Hoffmann babanın ölümüyle gözler için duyulan korku arasında bir ilişki kuruyor? Ve neden Kum Adam, her zaman sevgi ortamını bozan bir varlık olarak görünüyor?¹ Talihsiz Nathanael'i nişanlısından, onun erkek kardeşinden, dostundan ayırıyor; aşkının ikinci nesnesi Olympia'yı, sevimli oyuncacı ortadan kaldırıyor; tam Clara'yı geri kazanmış ve onunla mutlu bir birliktelik sağlayacakken Nathanael'i intihara sürüklüyor.

-
- 1 Freud'un tamamen farklı bir düşünceyi öne sürdüğü Bakirelik Tabusu'nda şöyle yazar: "İlkel insan nereye bir tabu koyarsa orada bir tehlike beklentisi içindedir. Şurası inkâr edilemez ki bütün bu kaçınma talimatlarında, kadına yönelik temel bir korku açığa çıkmaktadır. Belki bu korkunun sebebi, kadının erkekten farklı oluşudur. O, ilelebet anlaşılmasız ve gizemlidir. Yabancıdır ve bu nedenle düşmanca görünür göze. Erkek, kadın tarafından zaafa uğratılmaktan, onun dişiliğine yakalanmaktan ve ardından işe yaramamaktan korkar. Birleşmenin gevşetici, gerilimleri çözücü etkisi, bu korkuya örnek teşkil ediyor olabilir. Kadının, cinsel birleşme sayesinde erkek üzerinde tesis ettiği etkisinin algılanışı, yani bu şekilde cebren edindiği itibar da söz konusu korkunun genişletilmesini hakkı çıkartabilir. Bu konular arasında eskimiş olan ve aramızda varlığını sürdürmeyen hiçbir şey yoktur... Ama hiç olmazsa zikredilen tabu geleneklerinden, kadını yabancı ve düşman addetmek suretiyle aşka karşı koyan bir gücün varlığını görebiliriz. Freud, Sigmund, *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*, Çev.: Akın Kanat, İlyaz Yayınevi, İzmir 2004.

Öyküde bunlar gibi birçok unsur, göze dair duyulan korku ile hadım edilme korkusu arasındaki tüm bağlantıyı reddettiğimiz sürece yapay ve anlamsız görünür; ne var ki ellerinin hadım edilmesi beklenen korkunç baba ile Kum Adam yer değiştirir değiştirmez hepsi anlaşılır hâle gelir.²

2 [Freud'un dipnotu] Aslında Hoffmann'ın öyküsündeki konuyu ele alış biçimi, kullandığı unsurlar arasında keskin bir kafa karışıklığı yaratmadığından aralarındaki asli kurguyu da tam olarak çözemeyiz. Nathanael'in çocukluğuyla ilgili kısımda, babası ile Coppeli-
us'un iki farklı baba figürünü temsil ettiğini görüyoruz; biri çocuğu kör etmekle, yani onu bir diğer deyişle hadım etmekle tehdit ediyor, diğer figür ise tam tersi onu kurtarmaya çalışan iyi karakteri temsil ediyor. Bu bölümde en bastırılmış duyguların karmaşası, "kötü" babaya karşı duyulan ölüm istediğinin "iyi" babanın ölümünde karşılığını bulmasıdır ve bunun sorumlusu da Coppelius'tur. Bu iki baba figürü, öykünün daha sonraki kısmında Nathanael'in öğrencilik yıllarındaki Profesör Spalanzani ile gözlükçü Coppola olarak yeniden ortaya çıkıyor. Profesör, kendini Olympia adlı oyuncak bebeğin babası olarak tanıtıyor. Burada iki baba figürünün gösterilmesi sonucu, gözlükçü ile profesörün Nathanael (aynı zamanda Olympia) için baba figürü olduğunu anlıyoruz. Nathanael'in çocukluk anısındaki korkunç sahnede Coppelius, Nathanael'in gözlerini oyduktan sonra kolları ile bacaklarını da bir deney yapmak üzere yerinden söküyor, yani bir profesörün oyuncak bir bebek üzerinde çalıştığı gibi onunla oynuyor. Kum Adam profilinin tamamen dışında gibi görünen bu tekil özellik, ona denk yeni bir hadım edilme sahnesi yansıtır; aynı zamanda Coppelius'un sonraki emsali Profesör Spalanzani ile beraber onun manevi kişiliğine işaret ederek bizi Olympia'yı iza-
ha hazırlar. Bu oyuncak bebek şüphesiz, Nathanael'in bebekliğinde babasına karşı olan feminen yaklaşımın yansımasıdır. Babaları Spalanzani ile Coppola, sonuç olarak, Nathanael'in baba ikilemesinin reenkarnasyonudur. Spalanzani'nin, gözlükçünün Nathanael'in gözlerini oyuncak bir bebeğe yerleştirmek için çaldığına dair yaptığı anlamsız açıklama, Olympia ile Nathanael'in gerçek kimliklerinin ortaya çıkması noktasında büyük önem arz eder. Olympia, Nathanael'in kendisinden ayrı tuttuğu, karşısına insan olarak çıkan bir kompleksidir. Nathanael'in bu komplekse esareti, Olympia'ya duyduğu anlamsız, saplantılı aşkla ifade edilir. Haklı olarak bu tür

Dolayısıyla bu noktada Kum Adam'ın tekinsiz etkisini, çocuklukta duyulan hadım edilme kompleksine ilişkin korkuya bağlama girişiminde bulunacağız. Aynı zamanda, bu tekinsizlik hissini, çocuğa özgü bir etkene bağlayabileceğimiz fikrine ulaşmış olmamız, aynı şeyi tekinsizliğin diğer örneklerine uygulayıp uygulayamayacağımızı görmemiz konusunda da bizi cesaretlendirir. Kum Adam öyküsünde Jentsch'in de altını özellikle çizdiği, canlı gibi görünen oyuncak bebek unsurunu görürüz. Jentsch, bir nesnenin canlı mı yoksa cansız mı olduğu konusunda zihinsel bir belirsizlik yaratılmasının –özellikle de cansız bir nesne canlıymış gibi görüldüğünde– tekinsizlik hissini uyandırmanın en uygun yöntemi olduğuna inanır. Şimdi baktığımızda oyuncak bebekler elbette çocukluk dönemiyle alakalı nesnelerdir. Çocuklar ilk oyun dönemlerinde canlı ve cansız nesneler arasında keskin bir ayırım yapamazlar ve oyuncak bebeklere genellikle insanmış gibi davranırlar. Aslında bu oyuncak bebeklerle ilgili duruma kız çocuklarında çok sık rastlanır; bir keresinde terapi gören sekiz yaşında bir kız çocuğunun, bebeklerine konsantre olup dikkatli bir biçimde baktığında canlanacaklarına inandığını duymuştum. Dolayısıyla burada da gördüğümüz üzere çocuklukla ilgili bir etken söz konusudur. Fakat ilginçtir Kum Adam öyküsünde de erken çocukluk korkuları teması isleniyor olsa da “canlı oyun-

bir aşkı narsistik olarak adlandırabiliriz. Böylece kişinin esaretine kurban gittiği, âşık olduğu gerçek nesneden neden vazgeçmesi gerektiğini anlayabiliriz. Hadım edilme kompleksi yüzünden babasıyla kafayı bozan genç adamın içinde bulunduğu durumun psikolojik gerçekliği, bir kadını sevme noktasında acizlikle sonuçlanır.

cak bebek" düşüncesi hiç de korkutucu gelmez; çocuklar, oyuncak bebeklerinin canlanmasından korkmazlar, hatta canlanmalarını isteyebilirler. Dolayısıyla bu durumda tekinsizlik hissi, çocuğa özgü korkudan kaynaklanmaz, aksine çocuksu bir isteğe ve hatta yalnızca çocuksu bir inanca dönüşür. Bu noktada bir çelişki varmış gibi görünse de bu durum, belki ileride bize yardımcı olabilecek bir karmaşadan ibarettir.

Hoffmann, edebiyatta tekinsizlik konusunda eşi benzeri olmayan ustadır. Şeytanın İksirleri adlı romanında, tekinsiz etkiye örnek olarak gösterilebilecek birçok temayı işlemektedir; ne var ki hikâyenin kurgusu o kadar üstü kapalı ve karmaşık bir biçimde işlenmiştir ki burada özet geçmemizin imkânı yoktur. Kitabın sonuna doğru olay örgüsünde gizlenen gerçekler okura söylenir ancak sonuç olarak yine de okur tam olarak aydınlatılmaz, hikâyeye akılda belirsizlikler bırakarak son bulur. Yazar benzer türde birçok öykü yazmıştır. Sonuç kısmında okur acı çekerek de olsa hikâyeyi kavrar, yalnız aynı şey bıraktığı etki noktasında geçerli değildir. Tekinsizlik temasını işleyen en seçkin öykülerle yetinmeli ve haklı olarak çocuklukla ilgili bir zemine dayandıklarını görmeliyiz. İşlenen bu temaların tamamı, "ikilik" olgusuyla alakalıdır ve hikâyenin ilerleyişinin her biçimde ve aşamasında görülebilir. Dolayısıyla birbirlerine benzerliklerinden dolayı özdeş oldukları düşünülen karakterlerimiz vardır. Bu ilişki, telepati adını verdiğimiz zihinsel süreçte bir karakterden diğerine geçişte daha da belirginleşir. Böylece her iki karakterin de ortak bilgisine, duygu, düşünce ve deneyimlerine hâ-

kim olunur. Veyahut özne kendisini başkası üzerinden tanımlar, böylece kendisinin hangisi olduğu konusunda şüpheye düşer. Başka bir deyişle karakterin ikiliği, ayrılığı ve yer değiştirmesi durumu vardır. Sonuç olarak bu tür hikâyelerde birbirini sürekli tekrarlayan olaylar olduğunu söylemek mümkündür; sadece karakterler değil aynı zamanda onların yaptıkları, işledikleri suçlar, deneyimler de birbirine benzer; bu karakterlerin isimleri de genelde birbiri ile uyumlu olarak seçilir.

Bu ikili ilişki, Otto Rank (1914) adlı psikanalistin çalışmalarına da konu olmuştur. Rank, bu tür hikâyelerde karakterlerin aynaya baktıklarında iki farklı yansıma gördüklerinden, bu karakterlerin her zaman birer gölgesi, koruyucu meleği olduğundan, ölüp de ruhlarının yok olmasından korktuklarından bahseder fakat bu karakterlerin düşüncelerinin de zamanla değiştiğini söyler. Rank'e göre bu ikilem aynı zamanda egonun yıkılmasını, ölümün gücünün yok sayılmasını ve beden ile ölümsüz ruh arasındaki ilişkinin yeniden yapılandırılmasını sağlar. Yok oluştan kaçınmak olarak ikiliğin bu keşfi, rüyaların dilinde karşılığını bulur; bu karşılık, genital bir sembolün ikiliği veya çoğalması şeklinde hadım edilme korkusunu temsil eder. Aynı eğilim, Eski Mısırlılarda uzun süre dayanıklı malzemeler üzerine ölü resimleri çizme sanatının gelişmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, benzer düşünceler, çocukların ve ilkel insanların zihinlerini işgal eden birincil narsisizmin aşırı kendini beğenmişlik zemininden gelmektedir. Fakat bu aşamanın üstesinden ge-

lindiğinde “ikilik” yönünü tersine çevirir. Ölümsüzlüğün güvencesiyken, ölümün tekinsiz habercisi olur.

“İkilik” düşüncesi, egonun gelişiminin ilerleyen dönemlerinde yeni bir anlam kazanabileceği için, birincil narsisizmin geçmesiyle ortadan kalkmaz. Bu aşamada, egonun kalıntıları karşısında durabilecek özel bir organ oluşur; bu organ, kişinin kendisini gözlemleme, eleştirme ve zihnini denetleme işlevine sahiptir. Bu organ sayesinde “bilincimizin” de farkında oluruz. Başkaları tarafından izlenme kuruntusunun yaşandığı patolojik vakalarda bu zihinsel organ, egodan soyutlanarak ayrılır ve doktor tarafından fark edilir. Egonun kalıntılarına bir nesne gibi yaklaşabilen bu tür bir organın varlığı, “ikilik” düşüncesinin yeni bir anlam kazanmasını ve ona yeni yeni anlamlar yüklenmesini mümkün kılar. Hepsinden öte, erken dönemlerin üstesinden gelinen narsisizmiyle bağlantılı olarak öz eleştiriymiş gibi görünen birçok şeyin de anlamı değişir.

Fakat ikilik düşüncesiyle birlikte düşünebileceğimiz, egonun karşısında duran yalnızca bu organ değil, tüm karşılanmamış, hayal gücüne bağlayabileceğimiz olası gelecekler, karşıt dışsal koşulları yıkılmış olan egonun tüm çabaları ve içimizdeki Özgür İrade yanılsamasını besleyen tüm bastırılmış istemlerimiz de egoya saldırır.

Ne var ki “ikilik” figürünün aşıkâr güdülemesini göz önüne aldığımızda bunların hiçbirinin zihnimizde olağanüstü güçlü bir biçimde oluşan tekinsiz bir şeylerin hissini anlamamıza yardımcı olmadığını kabul etmek zo-

rundayız. Aynı zamanda patolojik zihinsel süreçlerimizin tecrübesi; egonun kendisine yabancı, dışsal bir şey olarak gördüğü söz konusu organa karşı oluşturduğu savunma dürtüsüne bu iki yönlü düşüncedeki hiçbir şeyin bir açıklama getiremediğini de gösterir. Her şey söylenip yerine getirildikten sonra tekinsizliğin niteliği ancak “ikilik” olgusunun çok erken bir zihinsel evreye uzanan, üstesinden gelindiğinden beri tesadüfen iyi niyetli yaklaşılmış bir evrenin yarattığı bir şey olduğu gerçeğinden gelebilir. Dinler çöküp de tanrılar, şeytan suretine büründüğünde “ikilik” bir terör nesnesine dönüşmüştür.

Hoffmann’ın kullandığı benlik karmaşasının diğer formları, “ikilik” temasında olduğu gibi aynı çizgide kolaylıkla görülebilir. Bunlar, öz saygı hissinin evriminin belirli evrelerine, egonun kendini dış dünyadan ve diğer insanlardan kesin bir biçimde soyutlamadığı bir zamana geri dönme biçiminde kendini gösterir. Bu etkenlerin kısmen tekinsizlik etkisinden sorumlu olduğuna inanmakla birlikte, bu etkideki paylarını tam olarak ayırt edip belirlemek kolay değildir.

Aynı şeyin tekrarlanması yarattığı etki, muhtemelen tekinsiz hissin bir kaynağı olarak herkesin ilgisini çekmeyecektir. Gözlemlediğim üzere, bu olgu şüphesiz belirli koşullara tabidir ve buna ek olarak travma durumunda kişide çaresizlik hissi yaratan bir tekinsiz etki bırakır. Sıcak bir yaz günü öğle sonrası kendimi, İtalya’nın bilmediğim bir kasabasının ıssız sokaklarında yürürken nasıl geldiğimi uzun bir süre çözemediğim bir mahallede buldum. Küçük evlerin pencerelerinden, boyalı kadınlar-

dan başka bir şey görünmüyordu ve bu dar sokaktan hızlıca kurtulmak için ilk dönemeçten çıktım. Fakat bir süre daha gezindikten sonra kendimi ansızın varlığımın artık dikkat çekmeye başladığı aynı sokakta yine buldum. Bir kez daha aceleyle uzaklaştım ama yine üçüncü kez aynı yerdeydim. Artık yalnızca tekinsizlik olarak tanımlayabileceğim bir his beni sarmıştı ki tekrar kaybolmadan kısa bir süre önce ayrıldığım meydana dönebildim. İstmeden yapılıp aynı durumu tekrarlayan benim macerama benzeyen fakat farklı açılardan tamamen değişiklik gösteren olaylarda, aynı çaresizlik ve tekinsizlik hissi baş gösterir. Örneğin bir dağ ormanında gezinirken sise yakalandığınızda yürüyüş yolunu veya geldiğiniz patikayı her bulma girişiminiz tekrar ve tekrar aynı noktaya gelmenize neden olabilir ya da karanlıkta, yabancıları olduğunuz bir evde yürürken kapıyı veya elektrik düğmesini bulmaya çalışırken zaman zaman aynı mobilyaya çarpabilirsiniz. Mark Twain de bu durumu romanlarında abartılı bir dille, oldukça komik bir üslupla başarılı bir şekilde kullanır.

Konuya başka açılardan bakacak olursak bu istemsiz tekrarlar, tekinsiz bir atmosferi masum gösterebilir, herhangi bir olaydaki kaçınılmaz sonucu “tesadüf” eseriymiş gibi yansıtabilir. Örneğin vestiyere paltomuzu verdiğimizizi düşünelim ve vestiyer fişimizin numarası da 62 olsun, ardından odamıza geçtiğimizde oda numarasının da aynı olduğunu fark edelim; normal rutin içinde bu duruma bir önem atfetmeyiz. Ne var ki gün içerisinde sokaklarda, reklam panolarında, tren kompartımanlarında vs. herhangi bir biçimde bir sayıyla belirtilmiş olan her

şeyde aynı sayıyla karşılaşsak üzerimizde bıraktığı etki değişir. Bunun bir tekinsizlik olduğunu sonuna kadar hissederiz. Şayet insan sıkı bir batıl inanç karşıtı değilse bu numaraların tekrar tekrar karşısına çıkmasına gizli bir anlam yükleyecek, belki de kendisine tahsis edilen yaşam süresinin bir göstergesi kabul edecektir.

İçgüdüsel dürtülerden kaynaklanan ve muhtemelen içgüdülerin doğasında var olan “tekrar etme isteği”nin, bilinçaltında baskın geldiğini görmek mümkündür. Bu istek, haz ilkesini geçersiz kılacak kadar güçlüdür ve şeytani karakteri, bazı açılardan zihni yönlendirebilir. Bu durum, küçük çocuklar ile nevrotik hastalarda görülen dürtülerde net bir biçimde gözlemlenebilir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, içgüdüsel “tekrar etme isteği”ni tetikleyen her şeyin tekinsiz olarak algılandığını söyleyebiliriz.

Fakat artık, nihai bir karara varması zor da olsa, tekinsizliğin inkâr edilemez bazı örneklerine bir göz atıp hipotezimizin doğru olup olmadığını çözümleyeceğimizi umduğum farklı konuları ele alacağız.

Polycrates'in Yüzüğü isimli öyküde Mısır kralı Amasis, dostu Polycrates'i ziyaretinden endişe ve korkuyla döner çünkü dostunun her dileğinin çabucak gerçekleştiğini, her üzüntüsünün kaderin bir cilvesiyle derhâl silinip gittiğini görür. Dostunun bu duruma ona “tekinsiz” gelir. Çünkü çok şanslı kişilerin tanrıları kışkandıracağını çok iyi bilir; bunun açıklaması, mitolojik dilde gizlidir. Dolaşısıyla yüzümüzü düşük profilli, bir başka örneğe çeviriyoruz. Obsesyonel nevroz hâlindeki hastanın, bir süre

hidroterapi merkezinde kaldıktan sonra bu tedavinin ona büyük ölçüde iyi geldiğini anlatmıştım. Gelişimini, hidroterapi araçları yerine uyumlu bir hemşirenin tedavî sürecini gözlemlediği odasının durumuna bağladığı sağduyuya sahipti. Bundan dolayı hidroterapi merkezine ikinci gelişinde de aynı odayı istemiş fakat odasının yaşlı bir beyefendiye verildiği söylendiğinde öfkesini dışa vuran şu sözler ağzından dökülmüştü: “Keşke ölmüş olsa.” İki hafta sonra yaşlı adam gerçekten de öldü. Hastam bunun “tekinsiz” bir olay olduğunu düşündü. Şayet kurduğu cümle ile tatsız olay arasındaki süre daha kısa olsaydı tekinsizlik etkisi daha güçlü olabilirdi. Nitekim benzer tesadüfler arasında aynı neden-sonuç ilişkisini doğal olarak kurabiliyordu; ne var ki sadece bu hastam değil gözlemlediğim tüm obsesyonel nevroz hastaları, paralel örnekleri aynı şekilde ilişkilendirebiliyordu. Muhtemelen uzun bir süredir görmedikleri birilerini düşündükten kısa bir süre sonra o kişiyle sürekli aynı şekilde karşılaşmaları bu insanları hiç şaşırtmaz. “Falanca kişiden uzun bir süredir haber alamıyorum” dedikleri günün ertesi günü o kişiden bir mektup alacaklarına kesin gözüyle bakarlar ve kısa bir süre önce akıllarından geçirmemişlerse bir kaza ya da ölüm haberi nadiren gelir. Bu durumu da çok mütevazı bir biçimde, “genellikle” doğru çıkan “önsezilerine” bağlarlar.

En tekinsiz ve yaygın batıl inançlardan biri de Hamburglu göz doktoru Seligmann’ın (1910-1911) üzerinde kapsamlı bir biçimde çalıştığı göz değmesi (nazar) korkusudur. Bu korkunun kaynağına dair herhangi bir şüp-

he olmadığı su götürmez bir gerçektir. Değerli ve kırılgan bir şeye sahip kimseler, ona sahip olmak isteyen diğer insanların kıskançlıklarından korkarlar. Bu kıskançlık hissi, kelimelere dökülme bile tek bir bakışla kendini gösterebilir; bir erkek göze çarpan ve özellikle çekici olmayan özelliklerden dolayı öne çıktığında, diğer insanlar kıskançlığının normalden daha yoğun bir şekilde arttığına ve bu artan kıskançlığı, etkin eyleme dönüştüreceğine inanırlar. Bu nedenle korkulan şey, bir yerden gelecek zararın önceden kestirilememesi ve belirli işaretlerin yaklaşmakta olan kötücül etkinin gerekli güce sahip olduğunu göstermesidir.

Tekinsizliğin bu son örnekleri, ismini hastalarımın birinin kullandığı bir ifadeden alan ve benim “düşünsel her şeye gücü yeterlik” şeklinde adlandırdığım ilkeye bağlanabilir. Şu an benzer bir zeminde buluştuk diyebiliriz. Tekinsizlik üzerine verdiğimiz örneklerin analizi bizi evrenin eski, animistik düşüncesine götürür. Bu düşünce, doğada insan ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden, felsefede her nesnenin bir ruhi varlık veya ruh tarafından yönetildiğini kabul eden sistemdir. Animizm, öznenin kendi zihinsel süreçlerini narsistik bir biçimde değerlendirmesi, düşünsel her şeye gücü yeterliğe olan inanç ile bu inanç temelli büyü tekniği, insanlara veya nesnelere dışarıdan sihirli güçler yükleme biçiminde kendini gösterir. Öyle görünüyor ki her birimiz, ilkel insanlardaki bu animistik evreye karşılık gelen bireysel gelişim aşamasından geçiyor gibiyiz çünkü hiçbirimiz, hâlen kendilerini açıkça gösterebilen o evrenin kalıntıla-

rından ve izlerinden tamamen sıyrılarak geçemedik. Bugün bize "tekinsiz" gelen her şey, zihnimizdeki animistik kalıntıların dışı vurumudur.

Bu noktada, sözünü ettiğimiz bu kısa çalışmanın ben-
ce ana fikrini içeren iki düşünceyi öne süreceğim. İlki,
şayet psikanalitik kuram duygusal bir dürtüye ait her
etkinin, türü fark etmeksizin bastırıldığında, endişeye
dönüştüğü konusundaki iddiasında doğruysa korkutucu
olan şeylerin örnekleri arasında, korku veren unsurların
tekrarlayan bastırılmış bir şeyler olduğunun görülebildiği
bir grup olması gerekir. Bu durumda bahsi geçen bu kor-
kutucu şeylerin olduğu grup, tekinsizliği ortaya çıkarır ve
tekinsiz olanın aslında korkutucu olup olmadığı veya *baş-
ka* bir etki taşıyıp taşımadığıyla ilgilenilmemelidir. İkinci-
cisi, şayet olay gerçekten de tekinsizin gizemli doğasında
yattıysa dil bilimsel kullanımda *das Heimliche* (evle ilgi-
li) teriminin nasıl da karışık anlamlısı *das Unheimliche*'le
aynı anlama geldiğini anlayabiliriz. Dolayısıyla tekinsiz,
aslında ne yeni ne de yabancı bir şeydir, yalnızca zihinde
aşına olunan, eskiden beri yerleşik fakat bastırılma süre-
sinde yabancılaşan bir kavramdır. Bastırılma unsuruna
yaptığımız bu değinme, Schelling'in tekinsizle ilgili yap-
tığı, sır olarak ya da gizli kalması gerektiği hâlde açığa
çıkması her şey, tanımını da anlamamızı sağlar.

Yeni hipotezimizi çözümlemek üzere bir iki tekinsiz-
lik örneği daha inceleyeceğiz.

Birçok insan ölüm ve ölü bedenler, ölümlerin geri dö-
nüşü, ruhlar ve hayaletlere ilişkin hislerini en yüksek

seviyede yaşar. Daha önce bahsettiğimiz üzere bazı dillerde Almanca “*tekinsiz* (unheimlich) bir ev” ifadesi “*perili bir ev*” anlamına gelebilmektedir. Doğrusu en başta incelememize belki de tekinsizin en çarpıcı türü olan bu örneklerle başlamıştık fakat devamını getirmedik çünkü bu tekinsizlik örneği, salt korkunç olanla çok iç içe geçmiş ve kısmen onun bir parçası hâline gelmişti. Erken dönemlerden bu yana ölümle olan ilişkimizde olduğu kadar başka hiçbir konuda düşünce ve hislerimizin bu denli az değiştiği ve zihnimizden çıkardığımız formları cılız bir biçimde de olsa varlığını koruyabilmiş başka bir konu yoktur. Bizim bu konudaki muhafazakârlığımızı iki şey açıklar: birincisi ölüme ilişkin esas duygusal reaksiyonun gücü, ikincisi ölüm hakkındaki bilimsel bilgi birikiminin yetersizliği. Biyoloji, ölümün her canlının kaçınılmaz bir kaderi mi olduğu yoksa yaşamda süregelen olmakla birlikte önlenebilir bir vaka mı olduğu noktasında henüz.net değildir. “Her canlı ölümü tadacaktır” ifadesinin genel bir önerme örneği olarak mantık kitaplarında geçerliliği olduğu doğrudur; ne var ki hiçbir insan, bu önermeyi gerçek anlamda anlayamaz. Söz konusu kendi ölümlülüğü olunca bilincimiz hiç olmadığı kadar az çalışır. Dinler ise ölümden sonra yaşamın süreceği varsayımı üzerinden ölümün inkâr edilemez bir gerçek olduğunun önemini vurgulamaya devam ederler; sivil yönetimler, dünyevi yaşamın bir karşılığı olarak öbür dünyada daha iyi bir yaşam beklentisini savunmadıkları sürece insanlar arasında ahlaki düzeni koruyamayacaklarına inanırlar. Büyük şehirlerde pankartlar, ölmüşlerin ruhlarıyla nasıl temasa

geçeceğimizi söyleyen öğütlerle doludur; en yetenekli ve zeki bilim adamlarımızın çoğu, özellikle de ölümlerinin arifesine yaklaştıklarında böyle bir temasın mümkün olmadığı sonucuna varmışlardır. Hemen hemen hepimiz bu konuda ilkel insanlar gibi düşündüğümüz için ölüm duyulan ilkel korku, içimizde hâlen çok güçlüdür ve herhangi bir tahrik durumunda gün yüzüne çıkmaya her zaman hazırdır. Büyük olasılıkla korkumuz, ölü olanın hayatta kalanın düşmanı olacağına ve yeni yaşamını onunla paylaşmak için onu öldürmeye çalışacağını ileri süren eski bir inanca dayanmaktadır. Ölüme karşı değişmeyen tavrımızı düşündüğümüzde tekinsiz bir şey biçiminde tekrar eden ilkel hissin oluşmasının zeminini hazırlayan şartların öncülü olan bastırmaya ne olduğunu sorabiliriz. Fakat bastırma da orada kendini gösteriyor. Eğitilmiş olduğu varsayılan insanların tümü, ölümlerin ruh suretinde görünebilir olduğuna yönelik inançtan resmen geri dönmüş ve böyle bir ihtimalin olanaksız olduğunu, çok eski bir inanıştan ileri geldiğini belirtmişlerdir. Bu insanların bir zaman hayli belirsiz ve karışık olan kendi ölümlerine karşı duygusal yaklaşımları, zihinlerinin yüksek katmanlarında belirsizliğe yer vermeyen bir dindarlığa indirgenmiştir.

Eklememiz gereken yalnızca birkaç nokta kaldı. Animizm; sihir ve büyü, düşünsel her şeye gücü yeterlik, insanın ölüme karşı tutumu, istemsiz tekrar ve hadım edilme kompleksi, korkutucu olan bir şeyi, tekinsiz bir şeye dönüştüren neredeyse tüm unsurları içerir.

Ayrıca bir insandan da tekinsiz olarak bahsedebiliriz; o kimsenin kötücül niyetleri olduğunu düşünüyorsak tekinsizlik beraberinde gelir. Fakat hepsi bu kadarla kalmıyor; buna ek olarak bize zarar verme üzerine kurulu emellerinin özel güçlerle de desteklendiğini hissetmemiz gerekir. Buna iyi bir örnek olarak Schaeffer'ın sezgisel bir şiirsel bakış açısı ve derin psikanalitik anlayışla, *Josef Montfort* adlı eserinde sempatik bir karaktere dönüştürdüğü Roma'ya ait batıl inançların tekinsiz karakteri *Gettatore*'u gösterebiliriz. Ne var ki bu gizil güçler sorunsalı bizi tekrar animizm âlemine götürür. Mephisto'nun bu tür gizil güçlere sahip olması ve dindar Gretchen'in önse-zileri, Mephisto'yu onun gözünde çok tekinsiz yapar.

Sie fühlt, daß ich ganz sicher ein Genie,

"Gretchen, artık kendisinin bir dahi olduğunu düşünür,"

Vielleicht wohl gar der Teufel bin

"Belki de şeytanın ta kendisi olduğunu!"

Goethe, *Faust*

Epilepsi ile deliliğin tekinsiz etkisinin kökeni aynıdır. Din adamı olmayan sıradan birisi, arkadaşlarının içlerinde o zamana kadar var olduğu bilinmeyen güçlerin etkili olmaya başladığını sezer fakat aynı zamanda kendi varlığının ücra köşelerinde de belli belirsiz onların farkındadır. Orta Çağ'da buna benzer tüm hastalıklar daima şeytanla ilişkilendirilirdi ve bu konudaki psikolojilerinde hemen hemen haklıydılar. Bu gizil güçleri, ucu

açık bırakan psikanalizin, tam da bu nedenle birçok insan için tekinsiz bir hâle geldiğini duymak beni şaşırtmamalı. Uzun yıllardır hasta olan bir kızın tedavisini başarılı bir biçimde tamamladığım vakaların birinde, kızın iyileşmesinin üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra hastanın annesinden böyle bir ifade duymuştum.

Hauff'un bir öyküsünde geçen parçalanmış uzuvlar, kopmuş bir kafa, bilekleri kesilmiş bir el ya da Schaeffer'ın yukarıda bahsettiğim kitabındaki kendi kendine dans eden ayaklar, tüm bunlar tekinsiz birtakım şeylerdir; özellikle de son örnekteki gibi bağımsız hareket etme kabiliyetlerini gösterdikleri zaman. Hâlihazırda bildiğimiz üzere bu tarz bir tekinsizlik, hadım edilme kompleksine olan benzerliğinden doğmaktadır. Bazı insanlara göre yanlışlıkla diri diri gömülme düşüncesi, en tekinsiz hadisedir. Ne var ki psikanaliz, bu korkunç hayalin yalnızca, korkunç hiçbir yanı olmayan başka bir hayalin şekil değiştirmiş hâli olduğunu, anne rahminde bulunma hâlinin bir yansıması olduğunu öğretmiştir.

Eklemek istediğim genel bir nokta daha var; açıkçası bu konuya animizm ve üstesinden gelinen zihinsel aygıtların işleyiş şekilleri hakkında daha önce değinmiştik; yine de özel bir vurguyu hak ettiğini düşünüyorum. Bu tekinsiz etki, hayal ile gerçek arasındaki ayrımın silikleştiği zaman sık sık gözlemlenir; daha önce hayali olduğunu düşündüğümüz şeyin gerçekte karşımıza çıkması veya bir işaretin hayali şeyin tüm fonksiyonlarını üstlenmesi gibi. Büyünün işin içine girdiği bu gibi durumlarda tekinsiz etkiye epeyce bir katkı yapan da bu etkindir.

Tamamlanması imkânsız olan bu örnekler dizisini sonlandırmak için, psikanalitik deneyden bir örnek vereceğim; şayet tamamen tesadüflere dayanmıyorsa bu örnek tekinsizlik teorimizin net bir doğrulamasını bize gösterecektir. Daha çok nevrotik erkeklerde görülen bu durum, nevrotiklerin kadın cinsel organında tekinsiz bir şeyler olduğunu hissetmelerinden kaynaklanır. Ne var ki bu unheimlich yer, başlangıçta her birimizin bir zamanlar yaşadığı, tüm insanların ilk Heim'inin (ev) girişidir. Şaka yollu söylenen bir söz vardır: "Aşk, sıla hasreti çekmektir" diye ve bir insan bir yeri ya da ülkeyi düşünürken kendisine bu sözü söyler. Düşünürken de "bu yer bana çok tanıdık geliyor, burada daha önce bulunmuştum" gibisinden cümleler kurar. Biz bu tanıdık gelen yeri, annesinin cinsel organı veya vücudu olarak yorumlayabiliriz. Bu vakada da dolayısıyla unheimlich, bir zamanlar heimisch yani tanıdık, bilindik olandır; baştaki "un-" ön eki de bastırmanın işaretidir.

III

Bu bölümde okurun aklındaki belli şüpheler artarken bu soru işaretlerini birleştirip konuyu daha da ileri taşıma şansına sahip olacaktır.

Tekinsizliğin (*unheimlich*) gizemli bir biçimde aşına olunan (*heimlich-heimisch*), bastırılıp tekrar gün yüzüne çıkan bir şey olduğu doğru olabilir ve tekinsiz olan her şey bu koşullardan geçer. Fakat bu zeminde eldeki bulgular, tekinsizlik meselesini çözmemizi sağlamıyor. Çünkü

bizim önermemiz, açıkça görülüyor ki, dönüştürülebilir değil. Bu koşulları yerine getiren, bastırılmış arzuları ve bireylerle ırkların tarih öncesine ait baskın gelen düşünüş şekillerini çağrıştıran her şey bu sebepten dolayı tekinsiz değildir.

Hipotezimizi desteklemek için verdiğimiz örneklerden bir tanesi var ki şimdiye kadar devam ettirdiğimiz önermemizi çürüttüğünü söylemeliyiz. Hauff'un parçalanmış uzuvlarla ilgili öyküsünün şüphesiz tekinsiz bir etki yarattığından bahsetmiş ve bu etkiyi de hadım edilme kompleksiyle ilişkilendirmiştik fakat Heredot, Phampsinitus'un hazinesiyle ilgili öyküde, hırsızın kaçtığı sırada kardeşinin kopan elini prensesle bıraktığını anlatırken birçok okur muhtemelen herhangi bir tekinsizlik izine rastlanmadığı konusunda benimle hemfikir olacaktır. Yine Polycrates'in her dileğinin çabucak gerçekleşmesi, Mısır kralında olduğu gibi şüphesiz bizde de aynı tekinsiz etkiyi bırakır fakat bizim kendi hikâyelerimize şöyle bir baktığımızda sayısız anlık istek gerçekleştirimlerimiz olmuştur ve hiçbir tekinsiz etki bırakmamıştır. "Üç Dilek" adlı öyküde oduncunun karısını, sosisin iştah kabartan kokusu cezbeder, kendisinde olmasını diler ve o anda bir tabağın içinde sosisler belirir. Karısının bu aceleci tavrına sinirlenen oduncu, sosislerin karısının burnunda asılı kalmasını diler ve işte o an sallanmaya başlarlar. Tüm bu öyküler çarpıcılar ama asla tekinsiz değiller. Öyküler açıkçası düşünsel her şeye gücü yeterli ile dileklerin animistik bakış açısını kullanır. Ne var ki bu konuya dair tekinsizlik hissi veren gerçek bir öykü aklıma gelmiyor. Cansız

bir nesne, resim ya da oyuncak canlandığında tekinsizliğin en üst aşamasının söz konusu olduğunu duymuşuzdur; buna karşın Hans Andersen'ın öykülerinde ev eşyaları, mobilyalar ve oyuncak askerler canlıdır fakat daha başka hiçbir şey tekinsizlikten bu kadar uzak değildir. Pygmalion'ın güzeller güzeli heykelinin canlanmasını, tekinsizlikle ilişkilendirmek çok zordur.

Ölümün göze çarpan bir biçimde yansıtılması ve ölümlerin yeniden canlanması mevzusu, en tekinsiz temalar olarak işlenmiştir. Fakat bu tarz şeylere, öykülerde çok sık rastlanır. Hangi babayiğit çıkıp Pamuk Prenses gözlerini tekrar açtığında bunu tekinsizlik olarak adlandırabilir? Yeni Ahit'te ölümlerin mucize sonucu dirilmeleri, tekinsizlikle ilgili olmayan duygular uyandırır. Devam edecek olursak aynı şeylerin istemsiz bir biçimde tekrar etmesi mutlak surette tekinsiz bir etki yaratır; ne var ki aynı tekrarlar başka bir durumda çok farklı şekilde sonuçlanabilir. Mark Twain'in bu istemsiz tekrar temasını öykülerinde nasıl komik bir biçimde işlediğinden daha önce bahsetmiştik ve örnekleri çoğaltabiliriz de. Twain, bu temayı öykülerinde bir pekiştireç gibi kullanmıştır. Şunu da unutmadan soralım: sessizlik, karanlık ve ıssızlıktaki tekinsiz etkinin kaynağı nedir?

Bu etkenler, çocuklarda korku ifadesini (tekinsizlikten ziyade) en sık yansıtan etkenler olmasına rağmen, tekinsizin kökenindeki tehlike unsurunun payına da işaret etmiyor mudur? Sonuç olarak zihinsel belirsizliğin ölüme ilişkin önemini kabul ettiğimize göre bunu bir etken olarak tamamen görmezden gelmemekte haklı mıyız?

Dolayısıyla şurası açık ki tekinsiz hislerin doğmasının etkenleri olarak şu ana kadar sözünü ettiklerimizin dışında diğer başka etkenlerin de olduğunu kabul etmeye hazırlıklı olmalıyız. Söz konusu ön sonuçların, tekinsizlik sorunsalında *psikanalitik* görüşü tatmin ettiğini ve bu durumun muhtemelen *estetik* bir sorgulama gerektirdiğini söyleyebiliriz. Fakat bu da tekinsizin, aşına olunanın bastırılmasıyla ortaya çıktığı yönündeki genel görüşümüzün değerinin tam olarak ne olduğuna dair şüphelere kapı açacaktır.

Bahsini ettiğimiz belirsizlikleri çözmemize yardımcı olacak bir konuya daha önce değinmiştik: hipotezimizle çelişen neredeyse tüm örnekler, öykülerden ve kurmaca yazılardan alıntılanmıştı. Bu da gösteriyor ki gerçekte deneyimlediğimiz tekinsizlik ile resim veya yazıdan ibaret olan tekinsizlik arasında bir ayrım yapmamız gerekir.

Tekinsizlik olarak *deneyimlenen* şey, daha çok o anki şartlara bağlıdır ve çok az örneği vardır. Kanımca bu durumun, bir çözüm bulma çabalarımıza tam olarak uyduğunu ve istisnasız aşına olunanın bastırılması konusuyla ilişkili olduğunu göreceğiz. Fakat burada uygun örneklerle yüzümüzü çevirdiğimizde, en iyi şekilde tasvir edilen bulgularımız arasında güvenilir bir psikolojik ayrım yapmak zorundayız.

Düşünsel her şeye gücü yeterlik, isteklerin anında yerine getirilmesi, gizemli zararlı güçler ile ölümlerin tekrar canlanmasına ilişkin tekinsizliği ele alalım. Tekinsizlik hissinin burada ortaya çıktığı koşullar bellidir. Biz -ya da

atalarımız- bu olasılıkların gerçek olduğuna inanmış ve gerçekleştiklerine ikna olmuştuk. Günümüzde bunlara inanmıyoruz, bu tarz düşünceleri geride bıraktık artık fakat yeni inanışlarımız konusunda pek de emin değiliz ve eskileri hâlâ içimizde var olup herhangi bir teyit durumunda ortaya çıkmaya hazırlar. Yaşantımızda eski, geride bırakılmış inanışları doğrular gibi görünen herhangi bir şey *gerçekleşir gerçekleşmez*, tekinsizlik hissine kapılırız: “Yani sonuç olarak bir kişinin, sadece bir dileğiyle bir insanı öldürebileceği *doğrudur!*” ya da “Öyleyse ölümler *yaşamlarına* devam eder ve daha önce bulundukları yerlerde kendilerini gösterirler!” vs. gibi. Buna karşın, animistik inanışlardan tamamen kopmuş bir kimse, bu tarz bir tekinsizliğe duyarsız olacaktır. İstek gerçekleştiriminin en garip tesadüfleri, belli bir yerde veya belli bir zamanda benzer deneyimlerin en gizemli tekrarları, en yanıltıcı görüntüler veya en kuşkulu sesler — bu saydıklarımızın hiçbirisi böyle bir kimseyi ne telaşlandırır ne de bu kimsede “tekinsiz olandan korkmak” gibi tarif edilebilecek bir tür korku uyandırır. Olay tamamen gerçeklik testi meselesi ile görüngüdeki maddi gerçeklik sorunudur.³

3 İkilik olgusunun tekinsiz etkisi de söz konusu gruba dâhil olduğu için, kişinin kendi suretiyle ansızın, beklenmedik bir şekilde karşılaşmasının bıraktığı etkiyi gözlemlemek ilginç olacak. Ernst Mach, *Analyse der Empfindungen* (1900, 3) adlı çalışmasında buna benzer iki gözlemine değinmiştir. İlkinde gençlik yıllarında bir gün sokakta yürürken mide bulandırıcı, iğrenç bir yüzle karşılaşır. Çok geçmeden biraz geri çekilip tekrar baktığında bunun kendi yüzü olduğunu ve ayna satan bir dükkânın önünden geçtiğini fark eder. İkincisindeyse sıkıntılı geçen bir tren yolculuğunun ardından geceleyin bir otobüse bindiğinde karşısında beliren yabancı hakkında oldukça olumsuz bir düşünceye kapılır ve “Ne kadar pejmürde

Tekinsizlik, bastırılmış çocukluk saplantılarından, hadım edilme kompleksinden, ana rahmine geri dönme korkusundan vs. kaynaklanıyorsa işin durumu değişir fakat bu tarz bir tekinsizlik hissinden doğan yaşantılar, gerçek hayatta çok yaygın değildir. Gerçek deneyimlerden doğan tekinsizlik, büyük çoğunlukla ilk bahsini ettiğimiz gruba (bir önceki paragraftaki grup) aittir. Ne var ki iki grup arasındaki ayrım, teorik açıdan çok önemlidir. Tekinsizlik, çocukluk komplekslerinden kaynaklanıyorsa maddi gerçeklik sorunu söz konusu değildir; onun yerini zihinsel gerçeklik almıştır. Yani durum, bazı düşüncelerin fiili olarak bastırılması ve bastırılan bu düşüncenin geri gelmesinden ibarettir; söz konusu düşünceye *gerçekte olan inancın* sona ermesi değildir. Vakanın birinde, bastırılan belirli bir düşünsel içerikken, diğerinde durum bu düşünsel içeriğe (**maddi**) **gerçeklikte olan inancın bastırılması-**

görünümlü bir eğitmeni!" diye düşünürken karşısında kocaman bir ayna asılı olduğunu fark eder. Kendimle ilgili benzer bir maceradan bahsedebilirim. Trenin yataklı vagonundaki kompartımanında tek başıma oturuyordum; trenin rutin sarsıntısından daha şiddetli bir sarsıntıyla bitişikteki çamaşır dolabının kapağı kapanıp açılınca üzerinde sabahlığı olan seyahat şapkalı yaşlı bir adam içeri girdi. Her iki kompartımana da açılan çamaşır dolabının bulunduğu yerden çıkarken yanlış tarafa yönelip benim kompartımanıma girmiş olduğunu düşündüm. Onu doğru yere yönlendirmek için yerimden atıldığımda davetsiz gelen kimsenin olmadığını, açık kalan kapının üstündeki aynada kendi yansıma olduğunu dehşetle fark ettim. Karşımdaki görüntüden hiç hazzetmediğimi hâlen hatırlıyorum. Hâl böyle olunca hem Mach hem de ben "çiftlerimizi" tanıyamayıp onlar tarafından korkutulduk. Peki, bizim kendi yansımamızdan hazzetmememiz, "ikiliğin" *tekinsizlik* hissi yarattığına dair eski inanışların içimizdeki kırıntıları olabilir mi?

dır. Fakat bu son ifade şüphesiz “bastırma” terimini, onun sözlük anlamının çok ötesine taşımıştır. Bu aşamada psikolojik ayrımı hesaba katarak modern insanın animistik düşüncelerinin (bastırılmaktan ziyade) *terk edilmiş* durumda olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Sonuç olarak tezimizi şu şekilde ifade edebiliriz: tekinsiz bir deneyim ya bastırılmış olan çocukluk kompleksleri birtakım şeylerin etkisiyle tazelendiğinde ya da terk edilmiş olan ilkel inanışlar yeniden bir şekilde doğrulandığında ortaya çıkar. Ne var ki sorunsuz çözümleme yapma ve mantıklı bir yorum getirme konusundaki eğilimimizin, her iki tekinsizlik grubunun birbirinden kesin bir biçimde ayırt edilemeyecek olduğu gerçeğini göz ardı etmesine izin vermemeliyiz. İlkel inanışların çocukluk kompleksleriyle yakından ilgili olduğunu ve tamamen onlara dayandığını düşündüğümüzde aralarındaki ayrımın çok belirsiz olduğunu göreceğiz.

Tekinsizlik, *edebiyatta*, öykülerde ve hayal ürünü eserlerde tasvir edildiği gibi, aslında ayrı bir tartışmayı da hak ediyor. En önemlisi, edebiyat gerçek hayattaki tekinsizlikten daha yaratıcı bir alana sahiptir çünkü tekinsizi tamamen içine alarak gerçek hayatta hiç rastlanmayan daha başka bir noktaya taşıyabilir. Bastırılmış olan ile üstesinden geline arasındaki karşıtlık, köklü bir değişiklik olmadan kurguda tekinsizliğe aktarılamaz çünkü kurgunun beslendiği fantastik dünya, gerçeklik testine tabi tutulamadığından, yarattığı etkiyi de buradan alır. Ortaya da şöyle bir paradoksal sonuç çıkar: *birincisi, kurguda tekinsiz olarak gerçek hayatta karşılaşılabileceğimiz*

bir şey geçiyorsa bu tekinsizlik değildir; ikincisi, kurguda gerçek hayattakinden daha çok tekinsiz etki yaratacak araç vardır.

Diğer yazarlara göre hayal gücüne dayalı eserler veren yaratıcı yazarlar, kendi betimleyici dünyalarını kurgulayarak hem aşikâr olduğumuz gerçeklikleri hem de dilediğinde gerçeklikten ayrılarak her ikisini aynı olaylar örgüsünde işleyebilirler. Her durumda yazarın bu çizgisini kabulleniriz. Örneğin masallar başlarken gerçeklik dünyası arka planda bırakılarak inançların animistik sistemi açıkça benimsenir. İstek gerçekleştirimi, gizli güçler, düşünsel her şeye gücü yeterlik, cansız nesnelerin canlanması, masallarda çok yaygın olan tüm unsurlar, burada hiçbir tekinsiz etki yaratmazlar çünkü daha önce bahsettiğimiz üzere, “üstesinden geline” ve “olağanüstü” kabul edilen şeylere ilişkin bir yargı uyumsuzluğu olmadığı sürece tekinsizlik hissi oluşmaz. Bu sorun, masal dünyasının varsayımları tarafından en başta ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla tekinsizliğe dair hipotezimizdeki çelişkilerin çoğunu içeren masallar, önermemizin birinci kısmını doğrulamıştır: *kurguda tekinsiz olarak gerçek hayatta karşılaşılabileceğimiz bir şey geçiyorsa bu tekinsizlik değildir.* Masallar üzerinden verdiğimiz örneklerle katkı sağlayacak diğer bazı unsurlara ileride kısaca değineceğiz.

Yaratıcı yazar, masal dünyası daha gerçekçi fakat şeytani ruhlar veya hayaletler gibi doğaüstü varlıkların olduğu gerçek bir dünya kurgulayabilir. Bu varlıklar kendi yazınsal gerçeklik kurgularının dışına çıkmadıkları sürece,

tekinsizlik hissi bırakma ihtimallerini kaybederler. Dante'nin İlahi *Komedyası*'sındaki ruhlar ya da Shakespeare'in *Hamlet*, *Macbeth* veya *Julius Caesar* adlı eserlerindeki doğüstü varlıklar, yeterince kasvet yüklü ve korkunç olabilirler fakat artık Homeros'un capcanlı tanrılar evreninden daha tekinsiz değiller. Tekinsizliğe dair yargımızı, yazarın bize ifade ettiği hayali gerçekliğe bağlarız ve ruhları, hayaletleri vs. kendi maddi gerçekliğimizde olduğu gibi varlıklarını değerlendiririz. Bu durumda dahi tekinsizliğin izini sürmekten imtina ederiz.

Yazar, sıradan gerçekliğin dünyasına dönüyormuş gibi yaptığında şartlar değişir. Bu durumda gerçek hayatta tekinsiz etki bırakmak için işleyen tüm etkenler ile gerçekte tekinsiz etki bırakabilecek her şeyin hikâyesinde olduğunu kabul eder. Ne var ki hâl böyle olunca gerçek hayatta hiç olmayan veya gerçekleşmesi çok düşük bir ihtimal olan hadiseleri ileri sürerek gerçekte olabileceğin çok ötesinde bir etki yaratarak tekinsizliği artırabilir. Bunu yaparken görünüşte üstesinden geldiğimiz batıl inançları tekrar açığa çıkarmayı dener; bize asıl gerçeği vereceğinin sözünü vererek aldatır ve ardından çizgiyi aşar. Yazarın bu aşamadan sonraki keşiflerine, gerçek deneyimlerimizle aynı tepkiyi veririz; bunun bir tuzak olduğunu keşfedene kadar da zaten yazar amacına ulaşmış olur. Fakat eklemek gerek, yazarın bu başarısı tek yönlü değildir. Bu aldatma girişimine karşı içimizde bir çeşit öfke ve memnuniyetsizlik hissi oluşur. Bu durumu ben de benzer doğüstü öykülerin olduğu Schnitzler'in *Die Weissagung* (*Kehanet*) kitabını okuduktan sonra fark etmiştim.

Ne var ki bizim kontrol edilemezliğimizin önüne geçmek ve aynı zamanda başarı şansını artırmak için yazarın kullanabileceği bir yöntemi daha vardır. Üzerine yazdığı dünyanın zeminini oluşturan varsayımların kusursuz doğasına ilişkin bizi uzun bir süre merakta bırakabilir veya sonuca ilişkin kesin bir bilgi vermekten ustalıkla kaçınabilir. Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılıyor ki önermemizin ikinci kısmı da böylece doğrulanmış oluyor: *kurguda gerçek hayattakinden daha çok tekinsiz etki yaratacak araç vardır.*

Açıkçası tüm bu karmaşıklık, üstesinden gelinen düşünce türlerinden kaynaklanan tekinsizlik çeşidiyle ilgilidir. Bastırılmış komplekslerden kaynaklanan tekinsizlik daha dirençlidir ve bir istisna hariç gerçek deneyimlerde olduğu gibi kurguda da güçlü kalır. Paragrafın başında bahsettiğimiz tekinsizlik türü, karakterini yalnızca yaşıntıda değil maddi gerçekliğin bir kısmı korunduğu sürece kurguda da sürdürür fakat kurgu, rastlantısal ve yapay bir olay örgüsüne sahipse, bu karakterini kaybetmesi olasıdır.

Tekinsizlik hissi uyandırma ya da oluşmasını önlemeye, serbest yazım tekniğinin sunduğu imkânları ve öykü yazarlarının bu alanda kullandıkları ayrıcalıklı olanakları açıkçası henüz tüketmiş değiliz. Genellikle gerçek deneyime yönelik keskin bir pasif tutum sergileyip fiziksel çevremizin etkisine maruz kalırız. Fakat öykücünün üzerimizde tuhaf bir yönlendirici gücü vardır; bizi içine sokabileceği ruh hâlleriyle duygularımızın akışını değiştirebilir, tek bir yöne çekip başka bir yöne sürükleyebilir

ve bunu yaparken de aynı anlatım üzerinden çok çeşitli etkiler bırakabilir. Tüm bunlar yeni şeyler değil ve şüphesiz edebiyat öğrencileri tarafından uzun bir süredir boylu boyunca tartışılıyordur. Tekinsizliğin sebeplerine ilişkin teorilerimizle çelişen bazı örneklerle açıklık getirmek için bu araştırma alanına zorunlu bir giriş yaptık. Dolayısıyla bu örneklerin birkaçını daha incelemeye devam edeceğiz.

Rhampsinitus'un hazinesiyle ilgili öyküde kopmuş bir elin, Hauff'un öyküsündeki bilekleri kesilmiş elle aynı tekinsiz etkiyi neden bırakmadığından daha önce bahsetmiştik. Görüldüğü üzere bastırılmış komplekslerden kaynaklanan tekinsizlik türünün diğerinden daha baskın geldiğini anlamış olmamız, şimdi bu soruyu daha önemli kılıyor. Cevap çok basit. Herodot'un öyküsünde düşüncelerimiz, prensesin duygularından ziyade becerikli hırsızın üstün kurnazlığına odaklanır. Prensес müthiş bir tekinsizlik hissi yaşamış olabilir ve muhtemelen baygınlık geçirmiştir fakat *biz* böyle bir hisse kapılmayız çünkü kendimizi prensesin yerine değil hırsızın yerine koyarız. Nestroy'un *Der Zerrissene (Bölünmüş Adam)* isimli taşlamasında, kaçan adamın katil olduğu anlaşıldığında ve katilin gizli kapıdan çıkmak için her kapıyı açtığı anda kurbanının hayaletinin karşısında belirdiği sahnede herhangi bir tekinsizlik etkisinden kaçınmak için başka bir yöntem kullanılmıştır. Katil, çaresizlik içinde bağırır, "Ama ben sadece *bir* kişiyi öldürdüm. Bu korkunç çoğalma neden?" Bu sahneden önce neler olup bittiğini bildiğimiz için katille aynı hataya düşmeyiz, dolayısıyla ona tekinsiz gelen, bize ister istemez komik gelecektir. Oscar Wilde'ın

Canterville Hayaleti isimli öyküsünde olduğu gibi, yazar hayaletten alaycı bir biçimde bahsederek dalga geçmeye başlayınca, “gerçek” bir hayalet dahi içimizde *korku* hissi bırakan gücünü kaybeder. Bundan dolayı duygusal etkilerin, kurgu dünyasındaki esas konudan ne kadar bağımsız olabileceğini görüyoruz. Masallarda korku hissi -dolayısıyla tekinsizlik hissi de dâhil- tamamen göz ardı edilir. Bu durumu anlıyor ve bu yüzden, bu tarz hislerin oluşabileceği anlarda masallarda bulduğumuz olanakları görmezden geliyoruz.

Sessizlik, karanlık ve ıssızlık unsurlarına gelince bunların esasen, insanların çoğunun asla tamamen özgürleşemediğı çocukluk bunalımlarının kalıntısı olduklarını söyleyebiliriz sadece. Bu sorun, başka bir başlık altında, psikanalitik bakış açısıyla tartışılmıştır.

Hikâye anlatıcılığında kolay yoldan tekinsiz etki yaraumanın en güvenilir sanatsal araçlarından biri, okuru belirli bir karaktere bürünmeden önce kendisinin bir insan mı yoksa robot mu olduğu konusunda tereddüte düşürmektir. Burada belirsizlik, okurun dikkatini verdiği otlak noktasında doğrudan kendini göstermeyerek yaratılır, böylece olayın hemen farkına varıp kafasındaki soru işaretini açıklığa kavuşturma fırsatı verilmemiş, söz konusu tekinsiz duygusal etkisi de böylece yaratılmış olur. E. T. A. Hoffmann fantastik eserlerinde bu psikolojik oyunu ustalıkla kullanmıştır. Belirsizliğin uyandırdığı karanlık hissi, söz konusu edebî karakterin psikişik doğasıyla ilgili olarak tekinsiz bir durum tarafından yaratılan şüpheli gerilime bir bütün olarak eş değerdir fakat bu, sanatsal sorgulama kaygısıyla yazarın ustaca yarattığı manipülasyon sonucu ete kemiğe bürünen bir hâl almıştır.

***Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine

Tekinsizlik, edebiyatta, öykülerde ve hayal ürünü eserlerde tasvir edildiği gibi, aslında ayrı bir tartışmayı da hak ediyor. En önemlisi, edebiyat gerçek hayattaki tekinsizlikten daha yaratıcı bir alana sahiptir çünkü tekinsizi tamamen içine alarak gerçek hayatta hiç rastlanmayan daha başka bir noktaya taşıyabilir. Bastırılmış olan ile üstesinden gelinen arasındaki karşıtlık, köklü bir değişiklik olmadan kurguda tekinsizliğe aktarılamaz çünkü kurgunun beslendiği fantastik dünya, gerçeklik testine tabi tutulamadığından, yarattığı etkiyi de buradan alır. Ortaya da şöyle bir paradoksal sonuç çıkar: birincisi, kurguda tekinsiz olarak gerçek hayatta karşılaşılabileceğimiz bir şey geçiyorsa bu tekinsizlik değildir; ikincisi, kurguda gerçek hayattakinden daha çok tekinsiz etki yaratacak araç vardır.

***Tekinsizlik Üzerine

Anlatılan Senin Yolculuğun...

www www.laputakitap.com
twitter twitter.com/laputakitap
facebook facebook.com/laputakitap
instagram instagram.com/laputakitap

ISBN 978-605-69011-4-0

